

TÁJÉKOZTATÓ

Rovatvezető: DEZSÉRY LÁSZLÓ

A norvégiai evangélikus egyház története a német megszállás alatt.

Irta: Molland Einar az osíói egyetem egyh. történeti professzora.

(Folytatás.)

„Az Egyház alapja.“ A nemzeti-szocialista állammal való végleges szakítás.

Április 5-én, húsvét napján, az ország lelkészeinek igen nagy része, nyilatkozatot olvasott fel a templomokban, amelynek címe „**az Egyház alapja**“ (Kirkens grunn) volt. Valóságos hitvallási irat volt ez. Az egyház életének igen kritikus időpontjában jött létre, hogy világosan megfogalmazzon és megvédjen bizonyos igazságokat, amelyek veszélybe kerültek, vagy amelyeket megtagadtak. Mind indítóoka, mind formája és tartalma az Agostai Hitvallás vagy a Barmeni Cikkék megfelelőjévé teszi ezt a nyilatkozatot. Hat pontban (Isten ígéjének szabadságáról és az ígéhez való elkötelezettségünkről; az egyházzal és a felszentelésről; az egyházban való szent közösségről; a szülők és az egyház joga és kötelessége a gyermekek nevelésének a kérdésében; a keresztyéneknek és az egyháznak joga a felsőbbséghez való viszonyában; az államegyházzal) világosan és pontosan állást foglaltak a lelkészek az időszerű kérdésekben. Három ízben fordul elő: „Mevalljuk“ és három ízben: „Kijelentjük“. Formája, hangneme, szelleme és tartalma a megszállási időszak legfenségesebb iratává teszi ezt a nyilatkozatot.

Ez a hitvallási irat bejelenti az **egyháznak az állammal szemben való önállóságát a lelki dolgokban**, és Isten ígéjének uralmát minden ideológia felett. „Az Egyház alapja“ felolvasása után nyilatkozatot adtak ki a lelkészek, hogy lelkismereti okok miatt **lemondanak hivatalukról**, de a jövőben is végezni kívánják mind-

azt a munkát és minden szolgálatot, amelyet anélkül, hogy állami hivatalnok lennének, végezhetnek. Itt megint az állami hivatal és az egyházi vagy lelki hivatal megkülönböztetésére került sor, miképpen már a püspökök hivatalukról való lemondásakor is. A hitvallási irat mögött lévő theologiai véleményhez teljes mértékben csatlakozott a két theologiai fakultás és a két gyakorlati theologiai szeminárium rektora, akik április 25-én közös nyilatkozatban figyelmeztették a kultuszminisztériumot és az ország papságát annak tartalmára. A nagy szabad keresztyén szervezetek részéről ezuttal is következtek együttérző nyilatkozatok.

Volt néhány lelkész, akik nem kapták idejében kézhez az „Egyház Alap“-ját s ezért nem tudták a hitvallást húsvét napján felolvasni. Ezt az iratot ugyanis húsvét előtti nap küldötték csak szét, hogy elébb ne kerülhessen az államrendőrség keze közé, míg maga az akció meg nem indul. Néhány héten belül azonban a lelkészek 90%-a lemondott hivataláról, azaz azok, akiknek állami hivataluk volt, — a többiek elolvasták az „Egyház Alap“-ját és egyöntetűleg melléje álltak.

Néhány lelkész, különösen az idősebb korosztályokból, megijedt ettől a forradalmi lépéstől, amit a hivatalról való lemondás jelentett, és e helyett inkább a nyugdíjaztatást választották. Azok, akik nem mondtak le hivatalukról, részben nemzeti-szocialisták, részben „csikosak“, részben pedig olyanok voltak, akik aggódtak családjuk jövője miatt. Mindazok, akik nem mondtak le hivatalukról az első néhány hét alatt, végzettszerűen kívül helyezték magu-

kat az egyház közösségén. Teljesen elszigetelődtek gyülekezeteiktől és kollégáiktól. Közülük néhány megkísérelte azt, hogy változtasson ezen és később, félév múlva, háromnegyedév múlva lemondott hivataláról, de már csak azt tapasztalhatta meg, hogy késő volt a bizalom megnyeréséhez. Azok, akik már 1942 áprilisában megtették ezt, voltak a legbátrabbak, mert ez akkor annyit jelentett, hogy bizonytalan gazdasági helyzetet vállaltak az állandó hebohözés veszélyével együtt ezért az egyetlen dologért. S közöttük sok egészen fiatal lelkész volt, feleségével, apró gyermekekkel és még tanulmányi adósággal. De nem hoztak kisebb áldozatot azok az idős lelkészek sem, akiknek már csak néhány hónapjuk volt hátra nyugdíjaztatásukig, s most elvesztették nyugdíjukat, pedig egész életükön át fizették a nyugdíjintézési járulékot.

A hivatalról való lemondás magában foglalta azt, hogy semmiféle fizetést nem fogadtak el az államtól, sem pedig az államegyház igazgatási szerveitől. Az egyházi minisztériumtól kapott leveleket a lelkészek iktatták anélkül, hogy válaszoltak volna rá, vagy pedig egyenesen a papírkosárba dobták. Minden a minisztériumtól érkezett pénzt következtelen visszaküldték a feladónak. Ha elvéve egy-egy lelkész félelemből átvett egy pénzesutalványt és elkönyvelte azt az iroda pénztárába, azon pillanatban megbélyegezte őt a titkos sajtó. A gyülekezetek magukra vállalták lelkészeik anyagi terhét pénz vagy természetbeni adomány által. Ez minden lelkész számára bevételének csökkenését jelentette, de egyetlen kötelességét teljesítő lelkésznek sem kellett esalódnia a norvég hívekben.

A lelkészek folytatták az istentiszteleteket és az egyházi cselekmények végzését. Később a lelkészek egy része akkor is prédikált az istentiszteleteken, ha a rendőség elkobozta lelkészi ruháit, — először civil ruhákban, később pedig lelkészi ruhákban is.

Volt azonban egy egyházi cselekmény, amelyet a lelkészek, ha hűségesek akartak maragni egyházukhoz, nem tudtak továbbra is végrehajtani, s ez az esketés volt. Az államjogilag érvényes esketésről, amellyel mint államjogi, hivatalnokok

rendelkeztek, lemondottak. Így azok, akik nem akarták Quisling-lelkész által összeadatni magukat, azokat polgárilag kellett hirdetni és megesketni. Igen sok esetben, majdnem a legtöbbször a polgári házasság után mégis egyházi megáldás következett. A norvég agenda tartalmaz rendet erre a békében igen ritkán előforduló esetre is, ami most naponta előfordult.

A lelkészek továbbra is vezették az anyakönyveket (egyházi könyveket) saját cselekményeikről, de viszont nem vezették a születési anyakönyvet és nem küldték be az adatokat a központi statisztikai hivatalba. Svéd lelkészársaikkal ellentétben a norvég lelkészeknek nem kell a népmozgalmi nyilvántartási könyveket vezetni, de az ehhez hasonló más feladataik most mind megszűntek. Keresztelési és házassági bizonyítványt a lelkészek csupán nevükkel és címükkel jegyezték és ezzel a címmel „lelkész a X. gyülekezetben“, hivatali pecsét nélkül. A német hatóságok először nem akarták elismerni ezeket a bizonyítványokat, de végül is beadták derekukat és elfogadták, ha le volt pecsételve ezekkel a szavakkal „X. gyülekezet“, ami helyett régebben „X. lelkészi hivatal“ állott. Quisling május 7-én alkalmi törvényt adott ki, amely lehetőséget nyújt anyakönyvvezetők kinevezésére a lelkészek helyett. Augustus 7-én ezt egy másik törvény követte, amely bevezette a születések, házasságok és halálozások polgári anyakönyvezését.

Az a lelkész, aki lemondott hivataláról, nem nevezte magát „esperesnek“ (prost), „gyülekezeti lelkésznek“ (sokneprest) vagy „segédlelkésznek“ (kapellan), hanem csupán „lelképásztornak“ (pástor). Ez tulajdonképpen nem volt feltétlen következménye a hivatalról való lemondásnak, hiszen egy államtól elválasztott egyháznak is lehet hierarchiája különböző fokokkal. Csupán a „püspök“ és a „lelképásztor“ címet tekintették hivatalos egyházi jelöléseknek, amely két külön felszentelésen alapszik. Míg a többi címet állami kinevezéstől függőnek tekintették. A lelkészek nagyon pontosak voltak ebben a címkérdésben. „N. N. gyülekezeti lelkész“ igen lenézett cím volt, mert ez azt jelentette, hogy hordozója nem szakított az állammal.

1942 húsvétja óta megszűnt a norvég egyház állami jellege és **szabad-egyházzá** lett, de továbbra is **népegyház** maradt. A gyermekkeresztségre épített és minden megkeresztelt norvéget tagjának tekintelt, amíg az ki nem lépett önként az egyházból. Még a Nemzeti Összefogás tagjai is, akik a pártjelvényt hordták kabátjukon, természetesen jogosultak voltak az istentiszteleteken a szentségekhez járulni s ezt nem ritkán meg is tették. Tehát nem volt politikai egyház. Ezzel szemben megtörtént egyszer Bergenben, hogy egy lelkész az Úrvacsora kiosztásánál kihagyott egy embert, akit egy jogtalanul kinevezett püspök ordinált. Itt olyan esetről van szó ugyanis, amelyik megtörte egyházunk rendjét.

Alkotmányában egyházunk, a hivatalról való lemondás után egészen **independentisztikus** jellegű volt; minden gyülekezet teljesen független volt. Közigazgatási, vagy egyházi jogi szerve nem volt, csupán a közös hit, tanítás, hitvallás, liturgia, lélek — valamint a lemondatott püspökökhöz való lojalitás egyesítette őket.

A hivatalokról való lemondás után Quislingnek, mint „az egyház fejének” igen sürgős lett a dolga. Április 7-én három „törvényt” hozott. Az első által egy új egyházkerületet, a skien-i püspökséget alkotta meg, a második által ujonnan szabályozta a püspökök kinevezését, a harmadikkal pedig lehetőséget adott „minősített laikusok” részére, hogy theologiai szigorlat és gyakorlati theologiai vizsga nélkül lelki-hivatalt viseljenek. Ugyanazon a napon felállította az „egyházi tanácsgyűlés”-t, amelynek a régebbi püspöki értekezletet kellett volna pótolnia; ezt a gyűlést a miniszterelnöknek kellett volna vezetni: s rajta kívül a püspökök, a kultuszminiszter és az egyházi ügyek osztályvezetője lettek volna tagjai. Hogy az államegyházból való tömeges kilépéseket megakadályozza, április 16-án a kilépést szabályozó (disszenter) törvényt „ideiglenesen” megváltoztatta: a kilépés csak akkor lett volna érvényes, ha azt egy „illetékes püspök” is aláírja. Eddig volt lehetőség a szabad kilépésre, de senki sem gondolt a kilépés bejelentésére, aki ismerte a helyzetet. Az egyháznak az államtól való elválasztása hiszen rendeződött már, más módon.

Az április 8-i napisajtóban hosszú

cikk jelent meg a miniszterelnök tolalából pártja és az egyház egymáshoz való viszonyának kérdésében. Azokról a lelkészekről, akik lemondtak hivatalukról, ezt írja: „Ezeket minden teketória nélkül (sic) úgy kell kezelni, amilyenek: csalókként és áru-lókként.” Következő nap, április 9-én minden államtól kinevezett pap (738 az ezeregynéhányból, több oldalas **sürgöstávirat**-ot kapott a kultuszminiszterium aláírásával, amelyet azonban egészen biztosan maga Quisling írt és küldött el. A távirat utalt Quisling újságcikkére, világos szavakkal megtiltotta a lelkészeknek, hogy lelkiismereti okokra hivatkozzanak a hivatalukban való továbbszolgálat kérdésében és kijelentette, hogy a Csel. 4.19-re való hivatkozás teljesen téves. A hivatalról való lemondást „Norvégia szabadsága és önállósága elleni lázadásnak” bélyegezte és megfenyegette őket, hogy ezért büntetést fognak kapni. A törvény sok esztendői fegyházbüntetést vagy halálbüntetést írt elő lázadás büntetésére. Arra kellett elkészülni, Quisling néhány lelkészt kivégeztet, hogy a többieket visszakényszerítse hivatalukba. Azok a lelkészek, akik nem vonják vissza táviratilag a miniszteriumban lemondásukat április 11-én 14 óráig, — folytatja a távirat — legyenek elkészítve, hogy egy héten belül el kell hagyniok területüket. A „terület” szót, amely ismeretlen a norvég egyházjogban, bizonyára azért választották, hogy megakadályozzák a városi lelkészeket abban, hogy elköltözésüket egymás közötti lakáscserével megoldhassák és így tovább folytathassák munkájukat gyülekezeteikben.

Szombaton, április 11-én ideges volt a hangulat a kultuszminiszteriumban, amikor az óramutató 14 órához közeledett. Ugyanis egyetlen egy válasz sem érkezett. Küldőncöt küldtek a táviradhivatalba, hogy nem szabotálja-e valamelyik távirász a táviratok továbbítását azok elrejtésével. De így sem találtak egyetlen táviratot sem. Összesen két lelkész volt a 700 között, akiket sikerült megfélemlíteni és a lemondás visszavonására készíteni.

Ezzel szemben a miniszterium ezekben a napokban más táviratokat kapott, ezek újabb lelkészek lemondását jelentették. Egyik közülük egy Finnmark megyei gyülekezeti lelkész olyan messze északon lakott, hogy az „Egy-

háza alapja" sohasem érkezett el hozzája, csupán Quisling sürgönyéből értesült a hitvallás letéről és hogy a délebbre lakó lelkészek lemondtak hivatalukról, valamint, hogy ezt lázadás cselekményének tekintik. Azonnal táviratozott a minisztériumnak: „Mostmár minden körülmények között lemondok hivatalomról. Máté 10:14.“

Tekintettel arra, hogy az -április 9-i sürgőstávirat nem érte el kifűzött hatását, a minisztérium április 11-én a következő körlevelet küldte a lelkészi karnak: „Az államegyházban viselt hivatalról való lemondás elismerés nélkül jogellenes cselekedet és így érvénytelen. Senkinek sincs joga elhagyni hivatalát, amíg lemondását jóvá nem hagyják szabályszerűen. Azoknak a lelkészeknek, akik el akarják hagyni lelkészi hivatalukat, a szokott rend szerint kell kérni elbocsátásukat.“ Igen kevés lelkész volt, aki ezt a minisztérium által javasolt kiutat választotta. Természetesen a rendőrség is munkálkodott a húsvét utáni napokban, megtiltotta az „Egyház alapja“ felolvasását, vadászott minden egyes példányára, kihallgatásokat és letartóztatásokat fogatosított. Húsvét másnapján a Keresztyén Nagytanács tagjait börtönözte be az államrendőrség: **Berggrav** püspököt, **Indebrø R.** és **Carlsen B.** Ingvald lelkészeket, **Hansson Kr.** igazságügyminisztériumi osztályfőnököt és **Wisløff H. E.** lelkészt, aki a fentnevezettekkel együtt volt az „Egyház Nagytanácsa“ nevű munkaközösségben. Beismerték, hogy az „Egyház Alapjait“ ők fogalmazták és küldték ki. **Berggrav** püspököt néhány nap után a börtönből Askerban levő nyaralójába vitték, néhány mérföldre Oslótól, ahol erős rendőrizet mellett internálták és továbbra is internálva tartották. A többieket 10 nap mulva kiengedték, megfosztották hivataluktól (ha már előbb meg nem fosztották) és kiutasították őket Oslóból.

A két egyház.

1942 húsvétja után a norvég egyház kettészakadt — a kultuszminisztérium államegyházára, amely egyházi szempontból hamis egyház volt, és a mi szabad népegyházunkra, amely egyházi szempontból az igazi egyház volt. A kultuszminisztérium egyháza törvények, rendeletek és kinevezések által lassanként teljesen átépült és

megszilárdult. Törvények által új egyházke. ületeket szerveztek és ugyanakkor újra be akarták tölteni a megüresedett régebbi püspöki székeket. **Zwilmeyer D.** Ludvig és **Frøyland Lars** lelkészeket kineveztek püspökökké, **Kvasnes O. J. B.-t**, **Lothe Einart**, **Hagen H. O.-t** **Zwilmeyer Dagent**, **Falck-Hansen G. Chr.-t** és **Sivertsen J. E.-t** pedig ugyancsak ezzel bízták meg. A két elsőt **Lothe Einar** esperes, trondheimi „működő püspök“ szentelte fel július 28-án Oslóban. Lothenek magának sem volt püspöki ordinációja. Püspökké szentelése előtt Frøyland levelet kapott, amelyet Osló és környékének minden lelkésze és az oslói egyházkerület minden esperese aláírt. Ebben többek között ez áll: „Önt Frøyland lelkész urat nem törvényesen hívták meg, sem törvényesen felszentelni nem fogják, ezért ön továbbra is egyszerű ember marad. A püspökszentelés napján a szószékekről az egész országban tiltakozást olvastak fel a törvényellenes püspökszentelés ellen és felhívást ugyanakkor „küzdő egyházunkért“ való imádkozásra. A többi **kirendelt püspök** anélkül gyakorolt püspöki jogokat, hogy fel lett volna szentelve. Csupán 1943 december 5-én „szentelte fel“ Frøyland Kvasnenst és Sivetsent.

Az új „püspököknek“ nem volt könnyű feladatuk. Sem lelkészeikkel, sem pedig gyülekezeteikkel nem volt semmiféle kapcsolatuk. A hamari Falck-Hansennek és a bergeni Zwilmeyer Dagfinnek olyan nehéz volt a helyzete kerületükben, hogy engedélyt kaptak 1942 őszén püspöki székeik egymás kieserésére. De körülményeik így sem váltak elviselhetőbbé és Falck-Hansen megpályázta a gruei gyülekezeti lelkészi állást, amelyre sikerült is kinevezetnie magát. Itt szolgált püspökké való felemelkedése előtt is, míg Zwilmeyer Arendalban lett hitoktató. Frøyland „püspöki vizitációkat“ is tartott Oslóban, amelyek legtöbbször a következőképen folytak le. A „püspök“ megjelenik a lelkészi hivatalban, a lelkész kiutasítja, a „püspök“ néhány rendőrrrel jön vissza, akik az egyházi könyvek kiadását követelik. A lelkész kiadja a könyveket a rendőröknek, azok átadják a „püspöknek“, a püspök beírja: „láttam a vizitáció alkalmával“, dátum és név.

A püspöki-kinevezések méltó foly-

atását képezték azok a lelkészi ki-nevezések és felszentelések, amelyek április 23. óta az április 7-i törvényre való hivatkozással történtek. Egy lelkész, akit a megszállás előtt részegség és erkölcsi telenség miatt megfosztottak hivatalától, gyülekezeti lelkésznek és esperesnek neveztek ki. Lelkészi szolgálatra sok olyan személyt hívtak meg, akiknél nem csupán a theologiai vagy általában valamilyen egyetemi végzettség hiányzott, hanem akiknél a lelkészi hivatalhoz megkövetelhető legelemibb erkölcsi követelmények is hiányoztak. Természetesen nem várhattuk azt sem, hogy ezek az emberek hűségesebb lesznek az egyház tanításához. Legtöbb esetben más felekezetekből jöttek át, amelyet nem egyházunk tanítása kedvéért hagytak el, hanem az egyházi feyelem körébe tartozó okok miatt. Osló egyik új lelkésze ebbe a kategóriába tartozó methodista pap volt. Frøyland saját hageni állásában egy baptistát szentelt fel, aki propagandát csinált a gyermekkeresztelés ellen, anélkül, hogy felszentelése előtt visszavonta volna hamis tanítását. Egy másik, az új lelkészek közül a Fildelfia gyülekezetből (pünkösdisták Ford.) záratott ki. Carlsen B. Ingvald lelkész utódjává a Gamle Akerban olyan embert neveztek ki, aki azelőtt az üdvhadserégben és a „Kék Kereszt”-mozgalomban szolgált és mind a két helyről eltávolították. A bergeni dómprépost olyan prédikátor lett, akit egyházi mérték szerint ugyancsak nem lehetett volna elfogadni. A björgvini püspökségben egy betegápolót neveztek ki lelkésszé, de gyülekezetében ez olyan nagy ellenzést váltott ki, hogy visszakíváncozott a kórházba és újra megkezdte régi munkáját.

A kultuszminisztérium-egyházán kívül ott állott az igazi egyház. Szinte az egész norvég kereszténység (kyrkofolk) azok köré a papok köré tömörült, akik lemondtak hivatalukról. A legtöbb helyen megtarthatták ezek istentiszteleteik számára a templom-épületeket, az egyházi harc további szakaszaiban is. Még az is előfordult olykor, hogy ugyanabban a templomban váltakozó istentiszteleteket tartottak a minisztérium-egyházának és

a szabad egyháznak lelkészei, ha a gyülekezetnek mindkét táborból voltak lelkészei. Ugyanaz a liturgia volt, ugyanazt az énekeskönyvet és evangéliumos-könyvet használták s az általános közvélemény mégis két egészen különböző egyházi közösségnek tekintette. Egyes helyeken, pl. As-ban, később elvették a gyülekezet-től a templomot, t. i. a küzdő egyház lelkészei előtt bezárta a rendőrség. Ilyen helyeken az istentiszteleteket magánházakban tartották, ahol a lelkészek éppen úgy olvasták és énekeltek a liturgiát és osztották ki a szent-ségeket, mint a templomban.

A „Midlertidige Kirkeledelse“.

1942 nyarán az igazi egyház is megszilárdult. Július 26-án a lelkészek egy levelet olvastak fel, amelyet az igazi püspökök, akik értekezletre gyűltek össze, intéztek Norvégia lelkészeihez, gyülekezeti tanácsaihoz¹² és gyülekezeteihez. Az oslói püspököt helyettese, Hygen dómprépost képviselte. Ez az értekezlet szükségesnek tartotta egy magasabb egyházi vezetőség felállítását, amely a „Midlertidige Kirkeledelse“ (Átmeneti Egyházi Vezetőség) nevet kapta. Tagjai lettek Berggrav püspök (Hygen dómprépost helyettesítésével), Maroni püspök, Hille püspök, Hallesbary professzor, Hope Ludvig és Wisløff lelkészek. Az elnök Berggrav püspök lett, távollétében pedig Hallesby professzor.

A „Midlertidige Kirkeledelse“ (interimisztikus) név azt mutatja, hogy nincsen szó valamilyen elvi szabad-egyházi képződményről. A norvég egyházi vezetők nem alakítottak önmaguktól egy szabadegyházat, hanem a körülmények kényszerítették egyházunkat arra, hogy ideiglenesen szakítsa meg az állammal való köteleit saját tisztaságának megővése végett. Előreláthatólag ismét normális viszonyba kerül még a norvég egyház az állammal, hogyha olyan állammal áll majd szemben, amellyel együtt tud dolgozni.

A Kirkeledelse elrendelte, hogy a gyülekezeti tanácsok folytassák működésüket függetlenül attól, hogy „feloszlatták őket vagy sem“. A lelkészek, még azok is, akik megfosztottak hiva-

¹² Gyülekezeti tanács = menighetsråd. Megfelel a mi egyházközségi presbitérium kifejezésünknek.

taluktól, folytassák munkáikat és viseljék lelkési ruháikat addig, amíg egyházunk maga el nem veszi tőlük hivatali viseletüket. Minden szolgálati ügyben dolgozzanak együtt egyházi felsőbbségükkel, az igazi esperesekkel és püspökökkel (azok helyetteseivel, ha ők maguk börtönben vagy száműzetésben lennének). A püspökök végezzék a vizitációkat és az ordinációkat. Mindezt július 26-án kihirdették a gyülekezeteknek.

Ezzel tulajdonképpen végeszakadt az independentisztikus állapotnak. Egy szervezett népegyház állt elő önálló vezetéssel. Természetesen a Kirkeledelse rendelkezésének néhány pontját nehezen lehetett valóban végre is hajtani a norvégiai állapotok miatt. Rendőri őrizet, pósti cenzúra, utazási nehézségek lehetetlenné tették, hogy rendszeres kapcsolatban állhassanak egymással a Kirkeledelse, a püspökök és a lelkészek. Bizonyos mértékben mégis lehetséges volt ez személyes látogatások, közvetítés és levelezés által. A hivataluktól megfosztott püspökök itt-ott prédikáltak is, legtöbbször szolgálati ruhájukban és püspökkereszttel, de rendszerint anélkül, hogy ezt nyilvánosan meghirdették volna. Ezzel ellentétben nem volt szabad feltűnést keltső szolgálatokat, vizitációkat vagy ordinációkat nyilvánosan végrehajtaniok. De a szabad norvég egyház mint megszervezett közösség, nyilvánosan lépett fel.

Augusztus 7-én következett Quisling ellenakciója. A belügyminisztérium kihirdette, hogy egy ilyen egyházi vezetőség felállítása ellenkezik a norvég egyházi alkotmánnyal és ugyanakkor bejelentette a Kirkeledelse feloszlását. A Kirkeledelse augusztus 15-én egy levéllel válaszolt a minisztériumnak, amely szerint nem tekinti magát feloszlatoznak és továbbra is folytatni kívánja működését. Hogy a rendőrség nem csapott le mindjárt a Kirkeledelseire ilyen kijelentés után, ennek az volt az oka, hogy a kultuszminisztérium ettől az időponttól kezdve tárgyalásokat kezdett az egyházi összetűzés békés alapokon való megoldása érdekében, erősen vágyakozva a békére.

Június közepén megkezdődött az egyházi harc tárgyalási időszaka. A minisztérium kijelentette, hogy hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni az „egyházi ellenzék” delegációjával. Hygen dómprépost, Berggrav püspök

helyettese és Hallesby professor akkor azt válaszolták, hogy forduljon a minisztérium az ellárolított püspökhöz, mert ők az egyetlenek, akik az egyház nevében tárgyalhatnak. Ebben az is benne volt, hogy a tárgyalások megkezdése előtt Berggrav-ot szabadon kell bocsátani. Az „egyházi ellenzék” kitarított emellett, s ezért azok nem is jutottak tovább a tárgyalási mód lehetőségeinek megbeszélésénél.

A minisztérium oldaláról több javaslatot vetettek fel, de a Kirkeledelse szilárdan kitarított álláspontja mellett, hogy Berggravot szabadon kell engedni, az egyház nevében a püspökök tárgyaljanak és a tárgyalások szabadok legyenek, azaz egyik fél se legyen előzőleg bizonyos feltételek által megkötve. Augusztus 15-én Skancke és Feyling elfogadták a tárgyalás megkezdésének feltételeit, de a kormány meghazudtolta őket, mert a tárgyalások megindításának feltételét a kormányvnuak a Kirkeledelse részéről való elismeréséhez köthette. Ezt a Kirkeledelse megtagadta, mondván, hogy nem kíván nyilatkozni politikai kérdésben. Az egyházi harc teljesen egyházi és nem politikai jellegű. Feyling az egyházi harcot az uralmon levő kormány elleni „minősíthetetlen támadásnak” nevezte. Hygen és Hallesby a harc egyházi jellegének bizonyításánál olyan messzire mentek, hogy kijelentették: „Az egyház bármely államformát elismer, ha az engedi, hogy az egyház saját életét élje, munkásságát Isten igéje s az egyház hitvallása szerint folytassa; továbbá elismeri az egyháznak azt a jogát, hogy az állam lelkiismerete akar lenni a nép lelkiismeretének és jogbiztosságának megvédése által. Ezért egyházunk elismeri mostani államkormányzatunkat is, ha az elismeri az egyháznak Istentől kapott jogát.” A kormány azonban azt követelte, hogy minden kikötés nélkül ismerjék el, sőt még olyan nyilatkozatot is követelt, hogy a mostani kormány „megtartotta és megvédte az evangélikus lutheri vallást”, amint ez az Alaptörvényben is benne van. A püspökök, akik tárgyalásra gyűltek össze Oslóban, elutasították az ilyen nyilatkozat aláírásának kívánságát. A püspökök szeptember 12-én kelt elutasító levele után Hygen és Hallesby is megszakitották a tárgyalásokat. Feyling erre

beszámolót küldött a lelkészeknek a tárgyalásokról, néhány iratmetszettel. A Kirkeledelse ugyancsak összeállítást küldött ki az idetartozó levélváltásokról és megbeszélésekről. Ez a két tudósítás néhány pontban nem egyezett egymással. Feyling, hogy politikáját igazolja, nagy iratgyűjteményt adott ki „Kirkelig hvitbok“ (Egyházi fehérlap) címen, de a német biztonsági rendőrség az általános biztonság szempontjából nem tartotta hasznosnak a könyvet és az egész kiadást elkobozta.

Ezzel lezáródott az egyházi harc drámai időszaka. Az egyházi harc most állásharcra lett. A két egyházat mély szakadék választotta el egymástól. Amikor Zwilgmeyer Dagfin „püspök“ megkísérelte, hogy a harcoló egyházból összehozzon egy fiatal lelkészt néhány „kollégával“, csodálkozott azon, hogy bemutatkoztak egymásnak s így tört ki: „Hiszen önök ugyanabban a gyülekezetben lelkészek!“ Amire a lelkész azt felelte: „Igen, de nem ugyanabban az egyházban!“

Nagy feltűnést keltő esemény volt, amikor Hansteen Chr. lelkész, Lunde Gulbrand propagandaminiszter sógora 1943 februárjában átment a küzdő egyházba. Előzőleg tiltakozott a templomi harangok beszovalgatása ellen és megtagadta, hogy Maroni püspök hivatalosítása után átvegye ageri hivatalának vezetését, másrésztől viszont elfogadta Skancke kinevezését az Osló—Uranjenborg gyülekezetbe. Azon a napon, amikor el kellett volna foglalnia új hivatalát, gyülekezete elé lépett és megvallotta, hogy vétkezett az egyház új rendje ellen, valamint bocsánatot kért a gyülekezettől, hogy bűnrészes egy olyan papnak a gyülekezetre való kényszerítésében, amelyet az nem kívánt. Lemondott hivataláról és kijelentette, hogy csatlakozik az „Egyház alapjához“. Mégsem végezhetett tovább papi szolgálattal, olyan szigorú volt az egyházfegyelem ezen az oldalon.

Sok minden történt az állásharc idején is. Minden lelkész és gyülekezet a tűzvonalban volt, 1942 októberében 28 lelkészt utasítottak ki lakó-

helyükről, többek között Hygen dóm-prépostot is, kényszerlakhelyükön pedig rendőri felügyelet alá helyezték őket. A püspököknek naponta kellett jelentkezniük a rendőrségen, hogy ellenőrizni tudják naponta, hol tartózkodnak. Quisling 1942 július 30-án egy „törvény“ által feloszlatta a régi gyülekezeti tanácsokat és új tanácsokat szervezett. Ezeknek tagjait részben a püspökök, részben az egyes helyeken felállítandó községi tanácsok elnökei nevezték volna ki. Sok helyen azt követelte az új gyülekezeti tanács, hogy a gyülekezeti pénztárt és a jegyzőkönyveket szolgáltatassák be és ezt a rendőrség segítségével végre is hajtotta. Mikor egy oslói lelkész régi gyülekezeti tanácsának beleegyezésével pénzgyűjtést rendezett egy istentiszteleten gyülekezeti célokra, a rendőrség közbelépett és a pénzt elkobozta.

A „Norsk Kirkeblad“-ot, amely különösen bátor hangú volt, augusztus végén betiltották. Betiltották a „Norsk Misjonstidende“-t is, valószínűleg azért, mert a hivatalától megfosztott Skagestad püspöktől közölt egy cikket, melyben a norvég egyházat köszöntötte a misszió-egyesület 100 éves jubileuma alkalmából. Néhány hét múlva azonban ismét megjelenhetett. Berggrav püspök „Kirke og Kultur“ c. lapja novemberi számával szűnt meg. Inkább ezt választotta, mint a minisztérium által kinevezett szerkesztőt. Minden gyülekezeti lapot betiltottak, — ezekben is nagyon bátran írtak. Újévtől betiltották a „Luthersk Kirketidende“ c. lapot is. A megszállás korábbi időszakában szűnt meg a „Dagen“ c. keresztyén napilap. Minden más újságnál is nagyon meg lehetett érezni az előfizetők számának csökkenését, mivel egyre jobban cenzura alá estek és egyszerűvé váltak. A keresztyén folyóiratok közül, a két tudományos theologiai folyóirat, a „Norsk Teologisk Tidsskrift“ (egyetemi fakultás) és a „Tidsskrift for Teologi og Kirke“ (gyülekezeti fakultás) folyóiratokon kívül csak a Belmisszió lapja, a „For Fattig og Rik“ és néhány más szabadon álló keresztyén szervezet által kiadott lap maradt meg.¹³

¹³ Az újságok címei magyarul: Norsk Kirkeblad = Norvég Egyházi Lap, Norsk Misjonstidende = Norvég Missziói Újság, Kirke og Kultur = Egyház és Kultúra, Luthersk Kirketidende = Lutheránus Egyházi

1942 őszén kezdődött meg Norvégiában a komoly zsidóüldözés. A zsidókat már korábban is sokszor szegyeteljes cselekményeknek tették ki, pl. rádiókészüléküket sokkal előbb kobozták el, mint más nem-nácikét; külön személyigazolványokat kaptak. Már március 12-én megváltoztatta Quisling az alkotmány 2. szakaszát azzal, hogy ismét érvényesítette az 1851-ben törölt cikket: „Zsidók nem léphetnek az ország területére”. De csupán ősszel kezdődött meg minden 15 éven felüli zsidó férfi elűzése, majd azután az asszonyoké és férfiaké is; Lengyelországba deportálták őket. A Midlertidige Kirkeledelse levélben tiltakozott Quislingnél. Az államhatalomnak a zsidókkal szembeni magatartását „nem csupán a keresztényen felebaráti szeretet parancsolatával, de a legemlékezőbb jogi követelmények”-kel szembeni támadásnak mondta. Az írást a két teológiai fakultás és a keresztény szervezetek is helyeselték. November 15. és 22. vasárnapokon imádkoztak a norvég szöszékekről a zsidókért, és sok helyen felolvasták a Kirkeledelse levelét is, amely tulajdonképp nem felolvasásra készült. Az egyház hangja volt az egyetlen, amely megszólalt a zsidóüldözések ellen, — s az egyetlen, amely egyáltalában meg tudott szólni, de az egyház most megint úgy szólt, mint az egész norvég nép képviselője. Bátor dolog volt ez nagyon a Kirkeledelsetől, mert ez nem csupán a „nemzeti” kormány, hanem a megszálló hatalom elleni támadás is volt, amely a zsidóellenes akciók mögött állott.

Újév után a Midlertidige Kirkeledelse köszöntést küldött a gyülekezeteknek. Ebben a levélben, amelyet az 1943. január 17-i istentiszteleteken olvastak fel, többek között a következők állanak: „Hálával gondolunk azokra, akiknek volt elszántságuk és erejük, hogy szenvedjenek az igazságért. Köszöntjük a norvég egyház lelkészeit és minden keresztény testvért, aki személyesen áldozatot hozott. Hálát adunk Istennek minden emberért, aki felvette a harcot saját elhatározásából a bosszú és könyörtelenség ellen. Örvendezünk az igazság és az igazságosságban való hiten,

amely népünkben megerősödött. Különösen pedig Isten ígéje és az Úrvacsora körüli hatalmas összesereglésért adunk hálát, amely országunk sok helyén lett valósággá.” A következő tájékoztatásban egész sor túlkapást és jogkorlátozást soroltak fel. **Berggrav** internálva van, **Hille** püspököt száműzték, **Skagestad** püspöknek megtiltották a prédikálást, a többi püspököknek naponta kell a rendőrségen jelentkeznie, a lelkészeket minduntalan megfosztják szolgálatuktól és ha folytatják munkájukat, akkor elűzik otthonukból és gyülekezeteikből, 35 lelkészt utasítottak így ki; ha a Kirkeledelse megkísérli ezeknek a lelkészeknek újjakkal való pótlását, akkor újabb kiutasítások és más túlkapások történnek; rendőri hatalommal kényszerítenek új lelkészeket a gyülekezetekre, akik „elfogadhatatlannak”: a rendőrség a gyermekeket otthonaikból hurcolja el az ifjúsági mozgalomba, és azokat a szülőket, akik ezt gátolják, börtönbe vetik; a Kirkeledelse levelére (a zsidókkal való bánásmód tárgyában; nem válaszoltak, sem nem lett annak semmiféle következménye; a helyzetet világos szavakkal jellemezzük: „lelkészeket és másokat” „hitükért és lelkiismeretükért üldöznek.”

1943 tavaszán kezdődött az úgynevezett munkásmozgósítás. Februárban Hitler totális mozgósítást követelt, a háború folytatása érdekében Németországban és a megszállt országokban is. Február 22-én Quisling „törvényt” hozott a „nemzeti munkásmozgósítás” tárgyában. Minden férfit 18 és 55 év között, az állami hivatalnokok és néhány más csoport kivételével és minden nőt 21—40 év között a kisgyermekes anyák kivételével össze kellett írni a munkaközvetítő hivatalnak, hogy később behívassák őket munkára. Szolgálniuk kellett volna hazánkat, mondták, a termelés növelésével, hogy emelkedjék az élelmezési nívó és biztosítva legyen az ország ellátása. Atmeneti bizonytalanságban állottunk ezen új követelés előtt és a helyzet a tavasz folyamán igen szerencsétlenül fejlődött, mivel a belső arcvonal vezetésétől nem jött világos utasítás; talán

Újság, Dagen — A Nap. Norsk Teologisk Tidsskrift = Norvég Theológiai Folyóirat, Tidsskrift for Teologi og Kirke = Theológiai és Egyházi Folyóirat, Fo: Fattig og Bø — Szegény és gazdag számára.

ez volt harcuuk legnagyobb balfogása. Az összeírásra kötelezettek többsége jelentkezett; egy csomó költött nevekkel kiállított összeírási lap és az oslói munkaközvetítő hivatal ellen elkövetett merénylet bizonyos össze-visszaságot okozott az összeírásban, amelyet nemzetiszocialista szempontból mégis egészen jólsikerültnek lehetett nevezni; hozzájárult az eredményhez az a félelem, hogy aki nem jelentkezik, nem fog élelmiszerjegyet kapni. Ezután következtek a behívások. A meg nem jelenteket a rendőrség kereste és erőszakkal vezette elő. Kiűnt, hogy a nőket a német katonai barakokban való takarításra és konyhai munkára hívták be. A férfiakkal a németek számára fontos stratégiai utakat és erődítményeket építtettek. A gépkocsivezetők egy részét csábították, majd pedig szerződés aláírásával kényszerítették, hogy a háború végétéig a német hadseregben szolgálganak, végül német egyenruhába öltöztetve őket, katonai kiképzés alá kerültek német parancsnokság alatt.

Ebben a helyzetben ismét az egyház volt az egyetlen norvég szervezet, amely szólt és tudott szólni. Május 8-án a Midlertidige Kirkeledelse levelet küldött Quisling miniszterelnök-höz, amelyet Hallesby és Hope írtak alá és amelynek másolatát egyidejűleg az ország minden papjának megküldötték. Ebben világos szavakkal megmondották, hogy a norvégokat most ezután „olyan szolgálatra küldik ki, amely tulajdonképpen német katonai célt szolgál, német vezényszóval, német uniformisban, részben német katonai joghatóság és német kiképzés alatt.“ Az összeírást **népjogellenes**-nek nevezi a levél, utalva a „Hágai-egyezmény“ megszállásra vonatkozó határozataira. Ez a norvégokat természetesen a legnehezebb **lelkiismereti küzdelmek** elé állította. Itt az egyház mint a lelkiismeret őrizője nem hallgathat, hanem figyelmeztetnie kell az államhatalmat, hogy mondjon le az ilyen kényszerintézkedésekről.

Ez a levél nem csupán Quisling és „nemzeti kormánya“ elleni támadás volt, hanem lényege és betűi szerint vádirat volt a megszálló hatalom ellen is. Most azután végül is bekövetkezett az, amire már régóta lehetett várni, **Hallesbyt és Hopet** május 13-án **bebörtönözte** a német rendőrség. Majd a grini internáló táborba küldték őket;

Hallesby még most is ott van, Hopet 1944 augusztusában kiengedték.

A lelkesképzés körüli harc.

1943 tavaszi félévében a **gyakorlati theologiai szeminárium** került a tűzvonalba. A szeminárium vezetősége az oslói püspökből, a theologiai fakultás tanáraiból és a szeminárium igazgatójából állott. Berggrav püspök hivatalfosztása után nem tartottak vezetőségi értekezletet, de az elnökhelyettes (eddig Berggrav volt az elnök) a többiek közreműködésével tovább vezette az ügyeket. Így működött tovább az intézmény. Most azonban olyan kérdés elé kerültek, amely felől a minisztérium vezetőségi határozatot követelt. Így püspök nélkül tartották meg az értekezletet, hiszen Berggrav internálva volt, helyettesét Hygent pedig kiutasították Oslóból. A minisztérium megkérdezte, hogy miért nem Frøyland „püspököt“ hívták meg az ülésre. A vezetőség azt válaszolta, hogy lehetetlen nekik „Frøyland Lars urat“ püspöknek elismerni, mert sem meg nem hívták, sem 1el nem szentelték törvényesen; azonfelül Frøyland úr úgy kapott lelkesi felszentelést, hogy theologiai kiképzése sem volt; tehát olyan szerv, amelynek feladata a lelkesképzés felett való örködés, még akkor sem munkálkodhatnék együtt vele, ha igazi püspök volna. Ennek a levélnek közvetlen következményei lettek. Szervezeti szabályzat megváltoztatása által **eltávolította** Quisling a vezetőséget és helyébe új vezetőséget nevezett ki: az oslói püspököt, tehát Frøylandot, akit az egyház nem ismert el, és az egyetem rektorát, **Hoel Adolf** sarkkutatót, akinek rektorságát úgy kényszerítették rá az egyetemre. Ennek az lett a következménye, hogy a szeminárium igazgatója, **Marstrander** Péter, elbocsátását kérte s a többi tanárok is felmondták szolgálataikat. A dolgok pár hétig való elhúzásával gyors vizsgákat tartottak, a jelölteknek lehetővé tették, hogy tanulmányaikat befejezzék, gondolva, hogy ezt majd elismerik, ha Norvégia megint szabad lesz.

1943 őszétől az egyetemen végzett theologusok lehetőséget nyertek, hogy gyakorlati theologiai kiképzésüket a gyülekezeti fakultás gyak. theol. szemináriumában nyerhessék el, azzal a feltétellel, hogy az „Egyház alapjá“hoz való csatlakozásukat a többi

theologusok mintájára ők is kinyilatkoztatják. Sokan éltek is ezzel a lehetőséggel.

Később újabb csapás sújtotta a lelkészképzést. 1913 november 30-án bezárták a németek az oslói egyetemet, rendőrkatonák vették körül az egyetemi épületeket, foglyul ejtették az egyetemi tanárokat és a diákokat, vadászatot rendeztek Oslóban és környékén minden professzor és diák ellen. A Németországba deportált 700 hallgató között — akik még most is ott vannak, — néhány theologus is volt, bár nem több mint 5, mivel a theologiai fakultásnak ebben a félévben mindössze 30—35 hallgatója volt. Ezzel véget ért az egyetemi fakultás működése.

1944 tavaszi félévében a gyülekezeti fakultás előadásait sem látogatták a diákok. Egyrészt, mert a körülmények igen bizonytalanok voltak, másrészt ezzel akarták kifejezni együttérzésüket az egyetemi fakultás hallgatóival, akiknek nem volt lehetőségük arra, hogy tanulmányaikat folytassák. Ezzel szemben a gyülekezeti fakultás gyak. theol. szeminaryuma megkezdte előadásait. Március 10-én azonban bezárták a gyülekezeti fakultást és gyak. szemináriumot is a kultuszminisztérium parancsára. A bezárást a norvég államrendőrség hajtotta végre — letartóztatás nélkül.

A beavatkozás mozgatója az volt, hogy a minisztériumot nagyon bántotta a munkanélküli theologusok „új-járendezés e lenes” magatartása, mindkét fakultásról egyaránt. A megszálási időszak kezdetén kb. 200 lelkészjelöltünk volt, akik nem kaptak lelkészi állást, a megszállás alatt még 150 jelöltet képeztünk ki, ezek nagy többsége nem is volt felszentelve, még egy része a felszenteltnek, mint titkár vagy utazóprédikátor szolgált a különböző keresztény szervezetekben. A kultuszminisztérium sok kísérletet tett, hogy a megüresedett lelkészi állásokat ilyen lelkészjelöltekkel vagy lelkészekkel töltsse be, de igen kevés engedett a kísérletnek, hogy elfogadja a minisztérium meghívását, noha igen nehéz gazdasági körülmények között élt a legtöbb. 1944 február 25-én a kultuszminisztérium körlevelet intézett a lelkészi szolgálat nélküli lelkészjelöltekhez. Ebben mindazokat, akik most nem jelentkeznek szolgálatra, megváltotta azzal, hogy a bolsevizmust segítik, népközösségünk

romboló erőit támogatják és ezzel mind egyházunknak, mind hazánkunknak ártnak.” A minisztérium azzal fenyegetőzött, hogy theologiai tanulmányomat állít fel, amely „viszonylag rövid idő alatt” más embereket készít elő „olyan vizsgára, amely theologiai szigorláthoz és gyak. theol. vizsgához hasonló jogokat biztosít majd nekik.”

Ez állott tehát az utolsó engedetlen theologusokat kiképző intézet bezárásának hátterében.

A kultuszminisztérium gyorsstalpaló tanfolyama áprilisban kezdődött meg cand. theol. Malde K.-nak, egy fiatal embernek, mint rektornak vezetésével, aki néhány évig énekelt tanult Németországban, de semmiféle theologiai tartalmu dolgot azot nem jelentett meg; a többi tanár Frøyland „püspök” és egy német theologus voltak. A tanfolyamra 16 hallgató jelentkezett.

Az államegyház politikája.

1912 ősztől a kultuszminisztérium az egyházi harc elbagatelizálásának vonalára helyezkedett. A párt megyei vezetőihez 1912 október 20-án írt levelében ez így hangzik: „Hogy a norvég nép vallásilag érdekelt részét ellenünk fordítsuk, ez aligha érdeke pártunknak. A legjobb mód, amellyel Vezérünknek és pártunknak szolgálhatunk, ha igyekszünk az egyházi harc körül ködfüggőnyt helyezni és amennyire csak lehetséges, úgy tekintünk a lelkészekre, mintha azok nem is léteznének... Minél keményebben lépünk fel, annál jobban csatlakozik a nép az egyházhoz.” A lelkészekhez és gyülekezeti tanácsokhoz 1943 márciusában írott körlevélben ezt mondja a minisztérium: „Ami az illojális lelkészeket illeti, végeredményben az a legjobb a nép, párt, állam, egyház és éppen az illojális lelkészek számára is, ha amilyen messzemenőleg csak lehetséges, — eltekintünk felettük.”

Ez volt az elmélet. Gyakorlatban azonban Feyling lépésről-lépésre igénybevette az államrendőrség segítségét a dacoló lelkészek ellen és a segítséget mindig meg is kapta. Az egyházi front „elkődösítése” vagy a felette való eltekintés sem volt könnyű dolog. Zwilgmeyer L. D. „püspök” lemondóan írja 1943 november-decemberi jelentésében: „Még a Nemzeti Összefogáshoz tartozók is polgári házasságot kötnek és megáldatják magukat az ellenzéki arcvonal tagjaival.

Vezető Nemzeti Összefogáshoz tartozó embereket is az illojális papok temetnek, mert a családokban az asszonyok ezt kívánják. S ez most sokkal többször megtörténik, mint azelőtt.“

Az államhatalom beavatkozása legtöbbször abból állott, hogy a lelkészeket kitették a **paplakokból** s rendszerint kiutasították egyházközségeikből vagy városukból. A hivatalról való lemondás után ugyanis a lelkészek továbbra is a paplakokban maradtak, amelyre úgy tekintettek mint az egyház tulajdonára. A minisztérium legtöbb esetben hagyta őket továbbra is ott lakni, hogy ne csináljon ezzel is zavarokat s ne legyen ezzel is nyilvánvaló, hogy milyen nagy az ellenzék. Sok esetben mégis a hivataltól való megfosztással a lelkészlakás kényszerű elhagyása is járt. A legdrámaibb beavatkozást Quisling személyesen hajtotta végre, amikor 1942 augusztusában a Telemark-ban levő Fyredal nevű szülőfalujában nyaralt. Egy szép napon megjelent a miniszterelnök testőreivel a paplakon és kijelentette a lelkész, **Irgens Ottó** előtt, hogy megfosztja hivatalától és kiutasítja, vagyonának az állampénztár részére való elkobzása mellett, (egyike volt ugyanis azoknak a kevés számú lelkészeknek, akiknek volt valami vagyonuk.) Hosszú beszélgetésben, amely tulajdonképen Quisling monológia volt csupán, neki ment Quisling az ellenzéki papnak s kijelentette, hogy a fyredali lelkész igazság szerint le kellene löni, ha neki, t. i. Quislingnek a szülei és ősei nem laktak volna évszázadok óta a faluban s ezért ő nem tanusitana bizonyos enyheséget. Nem sokkal később megjött az államrendőrség és leltározta a lelkész minden tulajdonát, még a lekvárosbödönöket és szörpösüvegeket is a pincében és levéltárcájának a tartalmát is. Tekintettel arra, hogy nem sokkal ezután el kellett hagynia a falut, nem vihetett mást magával, sem ő, sem családjá, mint a magukon levő ruhát. Sok régi családi képét és bútorát ezután árverésen eladták — a megszállt Norvégia idejének megszokott elkobzási módszere szerint. 1944 májusában azután lehetőséget talált Quisling arra, hogy a fyredali paplakot „nem-

zeti ajándékként“ saját maga megszerezhesse.

Egyes esetekben egyszerűen kizavarták vagy kidobták a lelkészeket a paplakokból anélkül, hogy ezzel egyidejűleg kiutasították volna őket. Mivel azonban az ilyen lelkész ezzel gyülekezetében még népszerűbb lett, alig látszott ez célszerűnek a kultuszminisztérium szempontjából. Szükségessé vált a kilakoltatást a helységből való kiutasítással egybekötni.

A **lelkészek kiutasítása** nagyobb mértékben 1942 őszén kezdődött meg. Az első kiutasított **Fjellbu** dómprépost volt. 1942 februárjában történt hivatalfosztása alkalmával megtiltották neki, hogy a nidarosi egyházkerületben tartózkodjék, s dél felé utazzon. Ezután megtiltották neki, hogy Oslót és Akershus megyét felkeresse és egy dél-nórvégiai faluban telepedett le. Innen később Andøyra száműzték, ez egy sziget Hålogaland püspökség területén, míg azután 1944 nyarán sok más lelkésszel együtt Lillehammerbe száműzték. 1942 év folyamán **Hille** püspököt és legalább 35 lelkészt száműzték lakóhelyükről. Kijelölt tartózkodási helyre kellett utazniok és ottani jelentkezésre kötelezték őket. Később **Krohn-Hansen** püspököt is száműzték egyházkerületéből és 1944 nyarán **Hille**, **Skagestad**, **Maroni** és **Krohn-Hansen** püspököknek is Lillehammerban kellett letelepedni. Az egyetlen, aki ma is székhelyén tartózkodik a püspökök közül **Fischer** Bergenben. Száműzetésének elmaradását személyes sérítésnek tekintti. A nidarosi püspöki szék üres, miután **Stören** püspök 1942-ben kora miatt visszavonult, egy évvel a nyugdíjhatár után.

1944 tavaszától a száműzetéseket egyre nagyobb arányokat öltöttek. Áprilistól kezdve a minisztérium azon dolgozott, hogy minden lelkészt egy helyre száműzzön és ott naponkénti rendőrségi ellenőrzés alatt tarltsa őket. Száműzetési helyül Lillehammer vált lasztották ki, ahol most (1944 szeptemberében) 35 lelkész és 4 püspök gyűlt össze. A száműzetés alkalmával sok esetben megtagadták a lelkészek az utazási parancsnak való engedelmességet. Inkább hagyták magukat a rendőrség által a kijelölt helyre szállíttatni.¹⁴

¹⁴ Lillehammer, legtöbb lelkész száműzetésének helye, Oslótól kb. 140 kilométerre északra a hegyek között Opland megyében fekszik. Kis városka, ismert téli sporthely. Andøy sziget Észak-Norvégiában Narviktól észak-

A drámai események templomokban vagy összejöveteleken nem tartoztak az utolsó két évben a ritkaságok közé. Sokszor megtörtént temetéseken, hogy amikor az elmozdított lelkész a család kívánságára azt végezte volna, a háznál vagy a temetői kápolnában megjelent a helység „lojális” lelkésze és követelőzött, hogy beszélhessen. Az is megtörtént, hogy a nem kívánt lelkész gyászolók nélkül végezte el a temetést, mert azok tiltakozásul mind elhagyták a helyet.

1943 pünkösd második ünnepén egy belmissziói találkozót tartottak, a szabad ég alatt több mint 2000 résztvevővel, a Langesundsfiordens Indremisjon rendezésében. A találkozó alatt egy „legionárius” (norvég, aki a „Norvég Légióban” harcolt a keleti fronton) követelte, hogy engedjék beszélni az istentelen bolsevizmus elleni barcáról. A találkozó vezetője elutasította, de rögtön el is fogatott a rendőrség által, amelyet a legionárius odahívott. A tömeg követte őt a fogdáig és ott kinn zsoltárokat énekelt. 1943 karácsonyán egy lelkészt Finn-skogában a templomban istentisztelet (högmassa) alatt fogtak el, mert a szöszékről imádkozott az igazi püspökeinkért. Az oltár elől vitte el a rendőrség. 1944 február 13-án egyik lelkészt Fäbergben a konfirmációi istentisztelet közben fogták el. Március 5-én pedig a furnesi stemplomol közvetlenül istentisztelet előtt csukta le a rendőrség.

A Norske Misjonselskap (N. M. S. Norvég Missziói Társaság) 1942 őszi megünnepelelte 100 éves jubileumát, a viszonyok miatt azonban csupán igen egyszerű keretek között. Az ország legtöbb templomában augusztusban vagy szeptemberben emlékestentiszteleteket tartottak. A N. M. S. országunk legnagyobb missziói társasága az elmúlt 100 év alatt hallatlanul sokat jelentett a norvég egyházi élet számára.

1944 nyarán ezt az egyházon belüli magántársaságot is hasonló súlyos csapások érték, mint magát az egyházat. Június elején letartóztatták a missziói társaság főtitkárát Amdahl E.-t és a központi vezetőség tagjai parancsot kaptak, hogy naponta jelentkezzenek a rendőrségen. Ezt az

akciót Kvasnes „püspök” feljelentésére indították meg, aki sértve érezte magát, mert a stavangeri püspöki székének átvétele után nem hívták meg a központi vezetőség egyetlen ülésére sem. De arra is gondolhatunk, hogy a nemzetiszocialista hatóságok szemet vetettek a missziói társaság nagy bevételeire, amelyek a háboru alatt igen megnövekedtek, tekintettel arra, hogy nem volt lehetséges pénzt kiküldeni az országból. A társaság folyószámláit azonnal lezárták. Ezután a központi vezetőség elnökét **Kornehus K. O.** dómprépostot is bebörtönözték és őt is Andahllal együtt négy évi „örizetbevétel”-re ítélték és a rohamosztigosok fergi internálótáborába szállították őket Tönsden közelébe. Egy hivatalos irat úgy okolja meg ezt a beavatkozást, hogy a társaság elnöke és főtitkára állásukat „államellenes működésre” használták fel. A Nemzeti Összefogás hivatalos nyilatkozatában ez így hangzik: „A N. M. S. a kommunizmus bérencévé vált azáltal, hogy a „Szovjet-Unió barátai”-t támogatja, valamint hogy prédikátorai és utazótitkái által propagandát fejt ki az államegyház ellen és gazdasági segínyt nyújt a lelkészeknek.

A belügyminisztériummal való egyetértésben, amelynek lehetősége volt az egyesületek belső életébe való beleszólásra, egy „kormányrendelet” alapján elmozdította a kultuszminisztérium a misszióegyesület központi vezetőségét és Kvasnes O. J. B. „püspököt” elnökké, Thunem A. missziói lelkészt főtitkára névezte ki. Mindketten idősebb emberek voltak, egyikük 71, másikuk pedig 73 éves. Az egyes körzeti vezetőségek elhatározták, hogy megszakítják kapcsolatukat az új államhatalom által kinevezett központi vezetőséggel. A missziói társaság minden otthoni munkása utazótitkára stb. és otthon levő misszionáriusa személyes nyilatkozatot küldött Kvasnes és Thunem urakhoz, amelyben közölték, hogy nem ismerik el őket feletteseiknek és továbbra is a régi központi vezetőséget tekintik a társulat törvényes vezetőjének és teljes mértékű támogatásukról biztosítják azt; kijelentették azt is, hogy az új vezetőségtől semmitéle

nyugatra van Később a lelkészeket Helgöya szigetére szállították Lillehammerből, ez attól délre, Hamar városa közelében fekszik Kis szigetet a Mjosa tó közepén.

fizetést nem fogadnak el. Ezután felállítottak egy „Midlertidig“ (átmeneti) missziókormányzatot — hasonlóan a Midlertidige Kirkeledelse-hez. A missziói előadásokat, egyesületi munkát és a külmisziói gyűjtést tovább folytatták mindaddig, míg az állam és a rendőrség komoly akadályokat nem gördített ezek elé, míg azután a munka lehetetlenné vált. A N. M. S.-ban csodálatosan megegyező volt a dolgok alakulása az egyházéval.

Theologia. Ökumenika.

Ezeknek az éveknek a **theologiai** munkásságáról, nem lehet sokat mondani. A viszonyok miatt (élelmiszer korlátozások, utazási nehézségek, különféle korlátozások, az egyetem elnácítása elleni harc, amely 1943 nov. 30-án záródott be) — nagy mértékben megnehezítették a tanítást és a kutatást. De ha diákjainknak olyan légkörben kellett is élni, amely nem volt kedvező tanulmányok folytatására, ehelyett egyháztörténetet **élhettek** át.

Két theologiai doktori szigorlatunk volt ezidő alatt, az egyik újszövetségi, mely alkalommal **Dahl N. A.** az újszövetségi egyházfogalomról írt dolgozatát védte meg (Da Volk Gottes), és egy rendszeres theologiai. **Hauge R.**: Inkarnasjon og oppstandelse.)

Sok theologiai vitánk volt az egyházi harcok kapcsolatban: így a törvényről és evangéliumról, amelyet **Bruno Lyder** professzor könyve, Törvény és Evangélium az Újszövetségben („Låg og evangélium i Det Nye Testamente“ 1942, telt időszerűvé. Ebben a meghatározások tradicionális lutheri megkülönböztetését újtestamentum ellenesnek jelöli meg. **Dr. Nomo J.** a missziói társulat keletkezésének történetéről szóló lenthely megnevezett munkája vitára adott alkalmat theologiai folyóiratainkban az egyháztörténetírás feltételeiről és elveiről, amikor is **Dr. Nomo** azt állította, hogy a kutató szubjektivitása és előzőleg elnyert összbnyomása jogosan meghatározhatja a történelmi képet, míg **Danholt E.** lelkész és **Kolsrud O** professzor nem minden ok nélkül, kikötötték őt a forráskutatás elemi alapjaira és a tárgyilagosság valamint a történelmi igazságosság ideáljára.

Rendszeres **ökumenikus kapcsolatokról** a határokon túra nem lehetett szó a megszállás alatt. A határ le volt zárva és a cenzura olyan szigorú volt, hogy a néhány más északi or-

szágban tartott egyházi találkozókrol és konferenciákról küldött üdvözléseket sem továbbították.

De még a Norvégiában tartózkodó német evangélikus emberekkel sem volt számottevő kapcsolatunk. A „Wermacht“ sok esetben rekvirálta el a norvég templomokat tábori istentiszteletek tartására s egyes esetekben katonákat szállásoltak a templomokba. Német egyházi emberek maguk sem keresték fel tapintatból a norvég egyházi embereket, néhány kevés kivételtől eltekintve. A hitvalló egyház tagjai mint szemlélők, bizonyosan együttérzéssel követték egyházi harcunkat. Svédországban, ahol igen nehezen értették meg, egy megszállt és nemzetiszocialista módon kormányzott ország viszonyait, talán csodálkoznak azon, hogy nem volt közöttünk nyilvános, csupán elenyésző magánkapcsolat, norvég és német egyházi körök között. De mind norvég és mind német oldalon helyesnek tartották ezt, amint azt a keresztyén tapintat ilyen esetben meg is kíván.

Az egyházi harc Norvégia háborújának csak egyik oldala. A háboru pedig mindig sokba kerül. Ez a háboru a következőkbe került: 18 templomépület romokban van. Igen sok erősen megsérült. Püspökeinket mind eltávolították. Primásunk 1942 tavasza óta internálva van, a többieket száműzték vagy megtiltották nekik a nyilvános prédikálást. A lelkészek hosszú sorát fosztották meg hivataluktól, száműzték vagy bebörtönözték. Két lelkész (**Boge I.** és **Thu A.**) haltak meg internáló táborban. Körülbelül 70 lelkész volt hosszabb-rövidebb ideig fogházban vagy börtönben, akiket később kiengedtek. Kb. 35 van jelenleg is börtönben vagy internáló táborban. A gyülekezetekre olyan lelkészeket kényszerítettek rá, akiket azok nem kívántak és olyan gyülekezeti tanácsokat, amelyeket nem tudtak elismerni. Egyelőre fel kellett adni az állam-egyház minden előnyét. Két theologiai fakultásunkat és két gyak. theo. szemináriumunkat bezárták, ker. sajtónkat a minimumra szorították vissza. Egy egyház azonban igen jól tud egy ideig tovább is működni, lelkészlakok, theologiai fakultások, gyülekezeti lapok és folyóiratok nélkül is, ha egyszer nem vall kárt a lelkében. Es mit használna egy egyháznak, ha megvan ezek a gazdagságai, de ugyanakkor lelkében kárt

vall és megszünik egyháznak lenni? Azt merjük állítani, hogy ez nem történt meg a Norvég Egyházban. És akkor a küzdelem megérte áldozatait.

A Norvég Egyház Norvégián kívül.

Néhány mondatot kell még esekhez hozzáfűznünk, a **Norvégian kívül Norvég Egyhárról.** A király és a kormány 1910 június 7-én elhagyta az országot, hogy az ország határain kívül folytassa a küzdelmet. Június 10-én Londonba érkeztek, amely ettől a naptól kezdve a szabad Norvégia központja lett. Azonnal megkezdte működését a kultuszminisztérium **Hjelmtveit N.** vezetésével. Innen igazgatták a szabad világban élő egyházi munkásságot.

Ennek a munkának különösen abban volt a jelentősége, hogy 1940 ápr. 9-e előtt **tengerészmisszióknak** egy egész sereg temploma és szolgálatban levő lelkésze volt nagyon sok kikötővárosban. A tengerészmisszióknak régebbi központi vezetősége Bergenben volt. Most a londoni helyi vezetőség vette át a központi vezetőség munkáját. Régebben a tengerészmisszió lelkészeinek és más munkásainak a fizetését otthoni adományokból fedezték, leginkább a tengerészmisszió barátainak egyesületeitől vagy e célra gyűjtött templomi adományokból.

Most ezt a szükségletet az állami költségvetésbe vették fel. Az állomások napi munkásságára szükséges kiadásokat úgy mint előbb, most is helyi gyűjtések által fedezték.

A szabad világban levő Norvég Tengerészmisszió 21 állomással rendelkezik, ezeken 16 lelkész munkálkodik. Ezekben az években, amikor tengerészeinknek igen nagy feladatokat kellett végezni és igen nehéz terheket kellett hordoznia, a tengerészmisszió jelentőségéről gyakran emlékeztek meg jelentős szavakkal. Nemcsak a király és a trónörökös, hanem olyan norvég politikusok is, akiknek nem volt személyes keresztényen álláspontjuk. Azt is hozzá kell fűznünk, hogy hamburgi tengerészlelkészeink engedélyt kaptak az ezerszámra Németországban tartózkodó politikai foglyaink közötti szolgálatra. Gyakran azonban mégis csak akadályoztattak abban, hogy a norvég foglyokat meglátogassák.

Nagybritanniában és Kanadában a tengerészlelkészeket kívül 6 tábori

lelkészünk is van közülök egyik tengerészlelkész is egyben, valamint egy lelkészünk, aki iskolai munkánkban dolgozik. Három **papszentelés** történt Angliában, amelyet **Ursin J.** londoni tengerészlelkész végzett, és egy Amerikában, amelyet **Aasgaard** püspök az amerikai norvég egyházban végzett.

Egyházi munkánk az angolul beszélő világban mindenütt nagy jóakarattal és honfitársaink részéről való nagy mérvű támogatással találkozott, anélkül, hogy valamiféle ébredésről vagy erőteljesebb csatlakozásról lehetne beszélni. Otthoni egyházunk harca érdeklődést és együttérzést váltott ki a többi egyháznál is a norvég egyház iránt, valamint a napi és folyóirat sajtóban is. Különleges esetekben norvég istentiszteleteket tartottak anglikán templomokban, pl. a londoni Szt. Pál székesegyházban. Néhány most létrejött ökuménikus kapcsolat bizonyára nagy jelentőségű lesz a jövőben is.

Missziói társulataink elvesztették kapcsolatukat a megszállás által missziót területükkel. Hogy munkásságukat folytathassák, a kormány megszavazott bizonyos támogatást, amelyet a különböző missziói társulatok között nagyságuk szerint, különösen pedig a missziói munkások száma szerint osztottak szét.

Állami támogatás a pogánymissziói részére egészen új dolog történelmünkben a pietizmus kora óta. Ez a következő összegeket tette ki: 1941-ben 50.000 angol font, 1942-ben 30.000 angol font, 1943-ban 20.000 angol font, 1944-ben 25.000 angol font.

1942 óta kiépült a **svédországi norvég menekültek** közötti egyházi munka is. A menekültek száma az utolsó években igen megnövekedett és ma 30.000 felett van. 1942-ben rövid ideig egy norvég lelkész munkálkodott közöttük, de hamarosan továbbutazott Angliába. 1942 késő őszen rendszerebb munka kezdődött közöttük, amikor **Guldvog E.** lelkészjelölt jött át Norvégiából. 1942 december 23-án **Aulén** püspök a strängnási dómtemplomban lelkészzé szentelte. Ez is olyan esemény, amelynek előbb nem volt megfelelője Norvégia egyháztörténetében. Ezután a Svédországban tartózkodó lelkészeink száma lassan növekedett és ma 13 lelkészünk van ott. Ezek közül négyet Svédországban szenteltek lelkészsé 1941 március 19-én egy újabb,

-død' i Norge' s. 1943 p. 198. A szerző szentelésén, amelyet a strängnási dómtemplomban ugyancsak Aulén püspök végzett.

Az egyházi munkát 1943 augusztus 1-től egy stockholmi „lelkészi hivatal” vezette, amely a norvég állam menekültügyi szervezetéhez tartozott. Ebben a lelkészi hivatalban, amelyet **Natvig S. S.** vezetett, anyakönyvezték az összes egyházi cselekményt, amelyet a svédországi menekültek között végeztek. 1944 június 1-én a lelkészek kezdeményezésére felállították a „**Norvég Egyház Svédországi Egyházi Tanácsát**” (Kirkeråd for den Norske Kirke i Sverige), amely a lelkészi hivatal említett vezetőjén kívül a lelkészek és a gyülekezetek által választott lelkészekből és világiakból állott. Az egyházi tanács tehát a norvég egyház zsinatszerű képviselője ebben az országban. Gyülekezeteket szerveztünk saját lelkéssel Stockholmban, Göteborgban és Uppsalában. Nyolc lelkésznek a feladata a svédországi norvég telepeken való munka. Munkánk során sokszor örömmel tapasztaltuk a svéd egyházzal való kapcsolatokat előnyét.

Négy hallgató tett theologiai szigorlatot, illetőleg az egyik annak két részét az uppsalai és lundii egyetemeken norvég rend szerint, miután a kormány 1943 február 5-én lehetővé tette, hogy Norvégián kívül is lehessen norvég egyetemi vizsgákat letenni. Két hallgató svéd rend szerint vizsgázott, hogy svéd theologiai szigorlatra bocsássák, amelyet ugyancsak el fognak ismerni norvégiai lelkészi szolgálatra. Három lelkészjelölt 1944 júniusában norvég gyakorlati theologiai vizsgát tett, miután az uppsalai gyakorlati-theologiai intézetben és **Molland E.** professzor vezetése alatti uppsalai ideiglenes norvég gyakorlati-theologiai szemináriumban folytatták tanulmányaikat. Néhány norvég theologus az uppsalai, illetve lundii egyetemen kezdte meg tanulmányait.

II.

Norvégia egyháza 1944—1945.

Az egyházi harc utolsó felvonása.

Ez év áttekintését egy olyan eseménnyel kell kezdenünk, amely tulajdonképpen a svéd egyház évkönyvében a mult esztendőben már megje-

lent „Norvégia Egyháza 1940—44-ig” c. cikkbe tartozik, de amelyről annak idején még nem lehetett beszélni.

1944 július 2-án **Krohn-Hansen** püspök 18 lelkészjelöltet szentelt pappá egy **titkos papszentelésen Helgöyában.**

Amikor a Midlertidige Kirkeledelse 1942 nyarán először lépett a nyilvánosság elé, a templomokban felolvasott nyilatkozat szerint a püspököknek tovább kellett volna folytatniuk szokott munkájukat a Szabad Norvég Egyházban, így folytatni kellett volna nekik a püspöki látogatásokat, és a lelkészszenteléseket is. A püspökök tettek is néhány utazást egyházkerütkben és nyilvánosan prédikáltak is, ez azonban rendőri beavatkozásokhoz vezetett, megtiltották nekik a prédikálást és száműzték őket. 1944 nyáráig, amikor a titkos lelkészszentelést végrehajtották, nem volt papszentelés Norvégiában, sőt 3 év alatt, 1942 tavasza óta, mikor a püspökök leköszöntek hivatalukról, az 1945 májusában történt felszabadulásig nem volt ordináció Norvégiában. A Midlertidige Kirkeledelse úgy határozott, hogy a lelkészszentelésnek titokban kell lefolynia. Hogy a felszenteltek gyülekezetekhez jussanak, kívánatosnak tartotta. Egy nyilvános papszentelés bizonyára sokak behörtönözésére vezetett volna. A papszentelést Helgöyára tűzték ki, amelyik egy sziget a Mjösaban, ahova Krohn-Hansen püspököt és több lelkészt is száműzték. Az időpontot olyan vasnapra tették, amikor Helgöyán a tengerészmisszió egyik körzeti konferenciáját rendezte, s. amely alkalommal sok látogatónak kellett odaérkezni. A lelkészjelöltek így könnyen álcázhatták magukat konferenciái résztvevőnek és a papszentelés zavartanul folyt le.

A megszállt Norvégiában az egyházi harc már 1944 ősze előtt régóta **álláshare** volt. A nemzetiszocialista kultuszminisztérium államegyháza és a Szabad Norvég Egyház, két világosan elválasztható egyházi közösségként állottak szemben egymással.

A kultuszminisztérium igen kicsi egyháza kisebbségi egyház volt, melynek hatalmi állása a német szuronyokon nyugodott. **Fröyland Lars** „püspök” egyszer lelkészjelöltjeihez a batorságról beszélt és elmondotta lelkészszentelési beszédében, hogy ő is

*Ezt a második cikket a szerző zájában, Oslóban írta.

1945 őszén, a háború végétével ha-

egyszer bátorlalan és levert volt, de aztán felébredt kétségbeeséséből, amikor a német katonák ütemes lépteit és énekét hallotta kiinn az utcán; ha a katonák bizakodóak tudnak lenni a világban elszenvetett kudarcaik ellenére, akkor önéki is bizakodónak kell lennie. Előzőleg nem lehetett megmondani, mi ezen „egyház” bizakodása, miheyst a németek katonai veresége közeledett, azonnal érezhetővé vált ezekben a körökben az aláhanyatlás hangulata.

A szabad Norvég Egyházat továbbra is a Midlertidige Kirkeledelse vezette, amely mostan névtelenné vált. A rendőrség bizonyos érdeklődést tanusított az egyházi vezetőség iránt és több lelkészt hallgatott ki, hogy megtudja a vezetőségben résztvevők neveit, de nem jutottak nyomra. Ez az egyház egész szokatlan mértékben élvezte a nép szeretetét, de sok nehézséggel kellett megküzdnie. Sok gyülekezetnek nem volt rendes lelkésze, igen nagy mértékben maradt el a gyermekek megkeresztélése, az ifjúság konfirmációja és igen sok jegyespár csupán polgári házasságot kötött egyházi áldás nélkül. Ezek a vonások is a zsúfolt templomokról és az úrvacsorázók gyarapodásáról rajzolt képhez tartoznak. A lelkészhiány következményeit részben azért sikerült kiküszöbölni, hogy a lelkész nélküli gyülekezetek egy részében laikus vezetők voltak, akiket a törvényes püspökök felhatalmaztak az úrvacsora kiszolgáltatására, amikor a gyülekezetet megosztották papjától.

A lelkészek bebörtönzése és száműzetése folytatódott. 1944 áprilisában összesen 25 lelkész volt bebörtönözve vagy internálva. 1945 áprilisában ez a szám kb. 40-re emelkedett. A száműzött lelkészek és püspökök száma 1944 áprilisában 66 volt, egy évvel később ez a szám 127-re emelkedett. Egy 1945 április 1-i viszonyokat mutató statisztikai kimutatás arról tanuszkodik, hogy 815 lelkész közül, akik aláírták az Egyház Alapja c. hitvallást, 222-t azaz 27%-ot mozdtottak el rendes állásukból, bebörtönzés, száműzetés, hivatalfosztás, az ige hirdetéstől való eltávolítás vagy kényszerű külföldre való menekülés által. A háboru végéig összesen 92 lelkész volt, hosszabb-rövidebb ideig börtönben. Ezekhez jönnek még néhányan a vezető világiak közül, mint Hallesby professzor, Hope Ludvig és Dr. theol.

Schjelderup Kristian — az utóbbit ugyan 1945 nyarán pappá szentelték.

1944. évének eleje óta szokássá vált, hogy a rendőrség a lelkészeket Lillehammerbe száműzte. Ez az idillikus kicsiny városka évek folyamán kis egyházi állammá változott 4 püspökkel és 50-en felüli lelkésszel, akiknek jelentkezniük kellett állandóan a rendőrségen, de különben mozgási szabadságuk volt. Itt tartották a püspöki konferenciákat és különféle munkaközösségekben megbeszéléseket tartottak, amelyek a háboru utáni kérdésekkel foglalkoztak. Amikor a németek 1944 decemberében norvégiai katonai főhadiszállásukat Lillehammerbe költöztették, a lelkészek leg-többjét Helgøyára internálták igen szelid formák között.

Politikai foglyaink a börtönökben és a koncentrációs táborokban, sokkal keményebb viszonyok között éltek. Ezek között nem jöhetett létre olyan könnyen valamiféle lelki munka. Griniben meg volt tiltva, hogy valakinek Bibliája vagy énekeskönyve legyen, vagy összejevetelket tarissanak. De azért ott is voltak Bibliák és Újtestamentumok, amelyeket szorgalmasan olvastak. A lelkészek a táborokban intenzív ige hirdetői és lelkipásztori szolgálatot végeztek és titokban Úrvacsorasztaát is tartottak. Az istentiszteleteket sokszor 80 résztvevővel tartották meg. Az Úrvacsorát a tábor fertőtlenítő helyiségében tartották zárt ajtó mögött. A két „grini püspök” Dr. Schjelderupnak és Finstad lelkésznek állítólag kb. 3500 úrvacsorázója volt. Igen mély benyomást tett a táborra, amikor 9 keresztény diák, akiket halálra ítélték, életük utolsó óráiban fennhangon egyházi énekeket énekeltek cellájukban, nyitott ablak mellett. Az ének meg volt tiltva, de minden tilalommal dacoltak, hiszen úgys meg kellett halniuk.

Felszabadítás.

1944 október 25-én szállták meg az orosz csapatok Kirkenes-t, a keleti Finnmark megyében. Norvégia felszabadítása megkezdődött. A németek nyugat felé visszavonultak és felégették lakóházakat, templomokat és más épületeket, hogy megnehezítsék az oroszok előrenyomulását. Néhány hét alatt felszabadult Finnmark megye nagy része de ugyanakkor elpusztították azt a visszavonuló német

csapatok. A lakosságnak a német és norvég náci hatóságok tervei szerint kényszerkiürítést kellett végrehajtania déli felé. Néhány 10.000 embernek sikerült kikerülni a kényszerkiürítést, azáltal, hogy elrejtőztek, ugyanakkor pedig menekülők hatalmas folyamata ment át Svédországra. Karácsony előtt a felszabadított terület Finnmark tartományra és Troms tartomány egy részére terjedt. Svédországban kiképzett norvég rendőr-katonák vették át ebben az országrészben a tisztogató és őrszolgálatot.

December 15-én kinevezte a kormány **Fjellbu Arne** dómprépostot a felszabadított Norvégia „ideiglenes püspökévé”. Október végén ugyanis Észak-Norvégia-i száműzetésének helyéről, Svédországba menekült. Nem sokkal újév után katonai repülőgéppel Kirkenesbe repült és megkezdte munkáját a nagyon keményen sújtott egyházkerületben. A körülmények elképzelhetetlenül kezdetlegesek voltak, különösképpen pedig a lakásviszonyok. Egy pásztorlevélben a „kunyhókban és sátrakban” lakó norvégokhoz szól. Finnmark nem volt lelkész nélkül, mert a lelkészek továbbra is helyükön maradtak. Finnmark 48 templomából 26 volt felégetve és a többi is többé-kevésbé meg volt sérülve. Minden paplakot felégettek.

Norvégiának ebben a részében automatikusan életbelépett az állam és egyház közötti viszony a régi törvények szerint. Fjellbu ezt pásztorlevelében közölte a lelkészekkel és a gyülekezetekkel. A megszállt Norvégiában továbbra is fennállott a hadi állapot az egyház és az állam között egészen a németeknek május 8-i kapitulációjáig.

Április 17-re virradó éjszaka megszőkötött **Berggrav** püspök askeri nyári lakából, ahol 3 évig volt internálva. Azt mondták, hogy hazafiak vezették el, akik megtámadva a rendőröket megkötözték azokat és betömtek az örök száját. Később a püspök maga mondotta el, hogyan tervezték el a fogságából való kiszabadítását és hogyan hajtották azt végre az örökökkel való egyetértésben. A rendőrminiszterium 10.000 Kr. jutalmat ígért annak, aki olyan felvilágosításokkal tud szolgálni, „amely nagy mértékben hozzájárulhat az ügy feltáráshoz”. Ez idő alatt Berggrav püspök „földalatt élt Oslóban. Bátoróságában annyira ment, hogy a következő vasár-

nap egy kicsit maszkírozva, istentiszteleten vett részt Osló egyik templomában. Amikor május május 7-én a német kapitlációt kihirdették, már helyén volt és a Midlertidige Kirkeledelse elnökével Dietrichson O. Johs. másodlelkésszel együtt, utasítást küldött az ország összes lelkészeihez, hogy a következő nap egy óra hosszal harangoztassanak a béke és Norvégia felszabadulásának alkalmából.

A háborúból és a megszállásból való átmenet a békére, és a szabadságra, másképpen történt amint mi azt elképzeitük. A németek letették a fegyvert anélkül, hogy valamilyen ellenállást tanusítottak volna. amikor Dönitz kiküldte fegyverletételi parancsát. A felfegyverzett norvég nemzetiszocialisták sem merték sehohsem felvenni a harcot. A párttagok és a háborúból hasznalhúzók minden további nélkül engedték magukat lezáratni, vagy megpróbálták elkerülni vagy elhalasztani a behörtönzést elrejtőzködésük által. Hazai erőink mindenütt fegyverrel a kézben léptek fel és átvették a foglyok, raktárak, és katonailag jelentős helyek őrzését. Alig fordult elő valahol fegyveres összetűzés és igen kevés ember halt meg. Nem sok lövés történt Norvégia felszabadulásáért. Ismét átéljük azt, amiről hazafias énekünk szól:

Allt hvad fedrene har kjemplet,
mödrene har graedt,
har den Herre stille lempet
så vi vant vår rett.

A norvég szöveg fordítása kb. ez:
Amiért atyáink harcoltak,
amiért anyáink sírtak,
azt az Úr csendesen elvégezte,
úgy amint mi elnyertük igazunkat.)
Hazai erőinkben lelkészek is voltak. Nyilvánosságra jutott, hogy ebben a földalatti 40—50.000 tagot számláló hadseregben, amely néhány év óta gyakorlatokat végzett, tábori lelkései szolgálat is volt.

Ehhez hasonlóan népünk közvéleménye is egészen másképp alakult a felszabadulás pillanatában és az aztán következő első hetekben, mint ahogyan azt a legtöbben előzőleg elképzelték. Természetesen előkészültünk az öröm áradatára. Az öröm és a lelkesedés mértéke valóban olyan erős lett, amint azt előre elgondoltuk. De féltünk lincselésektől, a náci ellen, egyéni bosszúállásoktól és a német katonaság elleni kihívó tüntetésektől. Ezek közül egyik sem követ-

kezelt be. Sokan azt hitték, hogy nehéz feladata lesz az egyháznak, amikor majd igazságosságról és irgalmasságról kell szólnia egy olyan népnek, amely nem akar ilyen ígérhetést hallani. Valóságban azonban az egész ügy folyt le, mint egy méltóságteljes és igazságos szerződés megkötése. A jogi megtorlás körül folytatott sajtóvitában az egyház álláspontja Berggrav püspöknek a „Kirke og Kultur” májusi számában „Folkedommen over N. S.” (Népitélet a nemzeti szocialisták felett) c. cikkében jutott kifejezésre, amelyet később külön lenyomatban is kiadtak és svédre is lefordították. A vita különösképpen egy pont körül összpontosult, a hazárulás miatti halálbüntetés alkalmazása körül. Itt megszólalt az egyház véleménye. Berggrav püspök és Christie H. C. másodlelkész a halálbüntetés ellen szólott, míg többek között Hallesby professzor és Skagestad püspök a halálbüntetés mellett érveltek. Az országgyűlés júliusban 4 szavazat ellen törvényt hozott, amely bevezette ismét a halálbüntetést a norvég polgári büntetőjogba.

A felszabadítás utáni első hetekben nyilvánosságra hoztak sok titkot, a megszállási évek harcaiból. A Hazai Arcvonal Vezetősége (Hjemmefrontens Ledelse) tagjának a neveit kihirdették. Nyilvánvalóvá vált, hogy ebben a körben, amely a háború végén 14 embert foglalt magában, Berggrav a legelső törvényszék elnöke volt az élen, az egyház is képviselve volt. — Svendsen Conrød Bonnevie lelkész tagja volt a Hazai Arcvonal Vezetőségének egészen 1945 elejéig, amikor Svédországba kellett menekülnie. Akkor egy fiatal segédlelkész az oslói uranienborg-i gyülekezetből — vette át a helyét, akit Johnson Alex-nak hívtak. Ugyancsak az egyház embere volt ebben a körben Norum Køre tanár, aki Svédországba való menekülése után elnöke volt a svédországi Norvég Egyház tanácsának.

Most már elérkezett annak az időpontja is, hogy nyilvánosságra hozzák a „Midlertidige Kirkeledelse” öszvetételeit is. 1912 nyarán Berggrav, Maroni és Hille püspökök, Hallesby professzor, Hope Ludvig és Wistöff H. E. másodlelkész voltak tagjai. Amikor Berggravot internálták, Ilygen dómprépost lépett helyére. Hallesbynek és Hopenak 1913 májusában tör-

tént internálása után névtelen lett a „Midlertidige Kirkeledelse”. A behörzönzések és száműzések azt vonták maguk után, hogy összetétele időről-időre változott. A vezetés Dietrichson O. Johs. dómtemplomi másodlelkész kezébe került. A lovábbiakban a következők voltak a „Midlertidige Kirkeledelse” tagjai: dr. Sierstad Andreas, a gyülekezeti fakultás magántanára, Vågen Tormod, a Kínamissziói Egyesület főtitkára; Smemo Johs., a gyülekezeti fakultás gyakorlati-theológiai szemináriusának az igazgatója, Schübeler Ludwig másodlelkész, Indrebø Ragnwald másodlelkész, Bastiansen Alf gyülekezeti lelkész, Fjelberg Arne és Hauge Dagfinn lelkészek. A háború végén a „Midlertidige Kirkeledelse” Dietrichson, Sierstad, Vågen, Schübeler, Bastiansen, Fjelberg és Hauge tagokból állott. A „Hazai Arcvonal Vezetőségé”-vel Svendsen Bonnevie tartotta fenn a kapcsolatot. Ő a süketnémák lelkésze volt és ezért természetesen volt nála, ha állandóan utazik az országban. Az egyház egész harca alatt egyébként ő volt az összekötő egyházi — szolgálat feje is — azaz a futárszolgálat vezetője és az utasítások kiküldője. Emellett azonban más illegális munkákkal való összeköttetés főnöke is volt és kapcsolatokat tartott fenn különféle arcvonalak között.

A nagyközönség most hallhatott egy keveset arról a földalatti szervezetről is, amely megszerezte a lelkészek részére az anyagi alapot 1942 tavaszától, mikor lemondtak hivatalukról. Ennek a szervezetnek a vezetője Knutzen Sam oslói cégvezető volt.

Az egyház helyzete a béke után.

A megszállás állapotából a béke állapotába való átmenet a Norvég Egyház számára az államhoz való viszony megváltozását is jelentette. Most ismét olyan felsőbbiséget kaptunk, amelyet el tudunk ismerni és így az egyház visszatért az államhoz való normális viszonyához. Május 9-én ismét átvették a püspökök állami hivatalaikat is és kijelentették a követeket: „Ezennel bejelentjük Öfeliségének a királynak és kormányának, hogy azt a feladatot, amelyet Norvégia királya reánk bízott, hűséggel kívánjuk szolgálni, úgy ahogy azt Norvégia alkotmánya megkívánja tőlünk és ahogy arra magunkat pus-

pökkészenteleésünkör elköteleztük". Ugyanazon a napon bejentették a lelkési karnak és a gyülekezeteknek körlevélben, hogy újra átvették hivatalukat és felszólították a lelkészeket, hogy cselekedjenek hasonlóképpen és a szószéken olvassanak fel erről a gyülekezet előtt egy nyilatkozatot, melynek szó szerinti szövegét terjeszték fel az illetékes püspökön keresztül a kultuszminisztériumba. Eszerint a nyilatkozat szerint ismét átvették a lelkészek hivatalukat. A hivatalátvételt május 9-től számítják, attól a naptól kezdve, amikor a püspökök szerint „új feltételek állottak elő”. Ezt a körülményt eképpen jellemezték: „Ismét megalakult a norvég jogi közösség, az alaptörvénynek ismét érvényben vannak és alkotmányos hatóság intézkedik az országban.”

Előzőleg bizonyos helyeken azt várták, hogy felvetik ismét az egyház és az állam közötti kérdés új szabályozását és az egyház a lelki kérdésekben való önkormányzata számára biztosítékokat fog kérni, mikor újból megkezdji az állammal való együttműködést. Hogy ez még sem történt meg, azzal magyarázható, hogy közösségi életünk minden területén arra törekedtek, hogy amilyen gyorsan csak lehetséges, meginduljon ismét az élet, és természetesen úgy, hogy amennyire csak lehetséges, visszatérnek a megszállás előtti régi formákhoz. Ez nem volt valamilyen területen végrehajtandó reform számára alkalmas időpont. Egészen bizonyosan helyesen cselekedett az egyház, hogy nem kérte ebben a helyzetben érdekeinek biztosítását.

Mégis, az államegyházi rend visszaállításakor egyházi alkotmányunkat egy igen érdekes kiegészítés érte, amelyről meg kell emlíkeznünk. Május 8-án kelt királyi elhatározás szerint a „Midleridige Kirkeledelse”-t felévi időtartamra tanácsadó szervként ismerték el hivatalos formában is. Ilyképpen egy igen régi kívánság valósult meg: „egyházi tanács” az egész Norvég Egyház számára, ha csupán kísérletképpen is. A tanács összetétele pedig jól megfelel a Norvég Egyház különleges összetételének: ez ugyanis az episzkopátus (püspökök), lelkészek és a nagy, egyházon belüli laikus mozgalmak képviselőiből áll.

A május elején és június közepén tartott nyári püspöki értekezletek a lelkési kar szükséges megtisztításával

és azokkal a nehézségekkel foglalkoztak, amely a gyülekezeti élet újra való megindításával állott összefüggésben. 28 lelkészt függesztettek fel a püspökök hivatalukból vagy állasukból, azért mert elárulták egyházukat a harcban. 34 lelkészt távollítottak el felfüggesztés által törvényellenesen elfogadott munkakörükből. Ezt a 62 lelkészt megfosztották attól, hogy egyházi cselekmények végzéséhez jöjjenek. 9 egyházi szolgálaton kívüli álló felszentelt lelkészt fosztottak meg az ordináció által elnyert joguktól, hogy lelkési szolgálatba lépessenek. Még 13 más lelkészt is megfosztottak további intézkedésig palástjuktól és gallérjuktól (lásd a norvég lelkési öltözetet!), de ezek helyzetét még kivizsgálják. Az a 6 lelkész, akik úgy kerestek kiutat, hogy elbocsátásukat kérték a nemzetiszocialista kultuszminisztériumtól, a küzdelem alatt, megkapták elbocsátásuk megerősítését. A tisztogatás igen szigorú volt. Elég okot szolgáltatott a felfüggesztéshez, ha egy lelkész nem mondott le a hivataláról és nem állt a küzdő norvég egyház oldalára. Ehhez a 84 lelkészhez még 33 jön, akiket törvényellenesen szenteltek pappá a nemzeti szocialista kultuszminisztérium ál-püspökei. A felfüggesztések kétségtelenül a hivataltól való megfosztás lesz a következménye, miután minden esetet alaposan megvizsgálunk és az ítéletet meghozzuk. Az ítéleteket világi törvényszék hozza meg, amely törvényeink szerint ítéli hazaárulás esetében. Egyet a nemzeti szocialista államegyház „püspökei” közül, Sivertsen esperest most (zept. végén) ítélték 7 évi börtönrre.

Igen sok állás üresedett meg az egyházban halálesetek, nyugdíjkor elérése, vagy felfüggesztések által. A püspökök ideiglenesen betöltötték az állásokat kihelyezések által, hogy a gyülekezetek élete megindulhasson. Néhány lelkészszenteleés is történt a felszabadulás óta. Lehetségesé vált csaknem minden állásnak a betöltése részben azért, mert nem kevés felszentelt lelkész állott a szabad ker. szervezetek szolgálatában, részben pedig azért, mert az elmúlt évek során túlermelés volt a theologiai hallgatókban, akik előbb nem jutottak lelkési szolgálatához.

A Norvég Egyház nehézsége ezen a téren nem abból áll, hogy kevés emberrel rendelkezik állásai számára,

hanem inkább abból, hogy keves lelkész állása van. Kb. 800 lelkész áll a Norvég Egyház szolgálatában, amely azt jelenti, hogy Norvégiában átlag 3532 gyülekezeti tag jut minden egyes lelkészre: egy olyan országban, ahol igen szétszórta a lakosság, hasonló számok Dániában: 2202 és Svédországban 2341. Legalább 450 új lelkészre lenne szükségünk, hogy olyan lelki gondozásban részesíthessük híveinket, amelyek keretei a dániai és svédországi állapotoknak megfelelő lenne. A püspökök egy körlevélben a nyáron utaltak a megnövekedett lelki gondoskodás nagy szükségletére és utaltak egy javaslatra, amelyet a Lillehammerba és Helgøyára száműzött lelkészek dolgoztak ki és amelyek megmutatják az ide vezető utakat.

A püspöki székek közül egy üres jelenleg, a nidarosi. Itt a továbbiakig Fjellbu dómprépost szolgál. Miután egész Norvégiát felszabadították, megszűnt különleges állása a hálógalandi egyházkerület felszabadított részeinek püspökeként.

Norvégia templomépületei közül 34-et pusztítottak el teljesen és emellett 36 templom vagy kápolna sérült meg.

Június 25-én, a *Ny g a r d s v o l v*-kormányt egy koalíciós kormány váltotta fel, amely nagyobb politikai pártjaink tagjaiból áll és néhány olyan emberből, akik a Hazai Arcvonalat képviselik anélkül, hogy valamilyen politikai párt tagjai lennének. Ezek közé tartozik **Bonnevie Svendsen** lelkész is, aki tárcanélküli miniszter lett különös feladattal a kultuszminisztériumban. Gyakorlatban tulajdonképpen az egyházi miniszter, **Fostervol** miniszter pedig az iskolai ügyek intézője. Bonnevie Svendsen kinevezése örömet keltett az egyházi körökben és ugyancsak hasonló örömet szerzett, hogy **Hansson Kristian** osztálytanácsost nevezték ki a kultuszminisztérium egyházi ügyosztályának főnökévé. Tagja volt ő a „Kristent Samråd”-nak és jelen volt az „Egyház Alapja” c. hitvallás kidolgozásánál.

Nem sokkal a felszabadulás után ismét megjelentek régi újságjaink. Egyházi folyóirataink is megjelentek, először a „Kirke og Kultur”, azután a „Norsk Kirkeblad” és a „Luthersk Kirketidende”. A gyülekezeti lapok is megkezdtek munkájukat. A Bergen-

ben megjelenő „Dagen” nevű keresztény napilap egy kollegát kapott Trondhøimban „Dagsavis” címmel. Szeptember 1-én Oslóban is megjelent egy keresztény napilap, amelynek „Vårt Land” a neve. Egy egyházi könyvkiadó „Land og Kirke” néven, amelyet még a háború alatt készítették elő, már egy sor kiadványt jelentetett meg.

Két bezárt theologiai fakultásunk augusztusban kezdte meg működését és rendkívüli vizsgákat tartottak a félév megkezdése előtt. Az egyetemet szeptember 3-án nyitották meg újra, amikor nagy szolgálatokat tett: dánokat, svédekot és egy izlandit avatnak tiszteletbeli doktorrá a Norvégiáért és az emberiség ügyéért végzett szolgálataikért. Ezek között két theologiai doktor volt, **Aulén Gusztáv** püspök és **Nørregaard J.** professzor.

A svédországi Norvég Egyház.

A Svédországba tartó menekültáradat folytatódott a kapitulációig, amikor a testvérországunkban élő menekültek száma 48.000-et tett ki. Közöttük 25 norvég lelkész munkálkocolt. A munkát stockholmi lelkész irodánk vezette **Natvig J. S.** lelkész vezetésével. 1945 március 1-én **Bonnevie Svendsen** lelkész váltotta fel, aki újonnan érkezett mint menekült ide. Natvig ettől az időponttól kezdve tábori esperes és a tábori lelkészegyet vezetője lett, amely szervezet Svédországban és Angliában sokkal megnyugtatóbb módon épült ki, mint régebben hadseregünkben.

1944 szeptemberében Uppsalában egy norvég keresztény ifjúsági találkozózt tartottak 150 résztvevővel, majdnem kizárólag a fiú-ifjúságból. Ugyanazon az őszön kezdte meg egy „Budstika” nevű keresztény havi folyóirat megjelenését. November 23-án **Aulén** püspök még két norvég lelkészjelöltet szentelt pappá, összesen tehát hetet.

A német kapituláció után a menekültek közti munkát néhány hét alatt befejezték. 1945 szeptemberében **Berggrav** püspök elutazott Uppsalába, **Strängnäsbe** és **Stockholmba**, hogy a Norvég Egyház köszönetét kifejezze azért a segítségért és támogatásért, amely a Svéd Egyháztól jött svédországi munkánk segítésére.

Le. kő Béla és Pósfay György ford.

Egyháztörténeti levéltár a lundi egyetemen.

(A svéd egyháztörténeti kutatás új útja.)

Az Evangélikus Theologia hasábjain nemrég jelent meg egy hosszabb cikk a mai svéd theológiai munkásságról. Ebben megemlítettük azt a munkát is, amelyet a lundi egyetem kiváló egyháztörténész professzora Dr. Pleijel Hilding végez az u. n. „Egyháztörténeti Levéltárban“. Ennek a lundi egyetem mellett nemrégben alakult új intézménynek a munkáját most részletesebben is ismertetjük.

A svéd egyháztörténeti kutatás olyan gazdag forrásokkal rendelkezik, hogy az a mi viszonyaink között egészen elképzelhetetlen. Természetes következménye ez annak a már másfél évszázad óta tartó békés életnek, amely az anyag megmaradását, összegyűjtését és feldolgozását lehetővé tette. A különböző gyűjtemények, könyvtárak és múzeumok mind nagy egyházi anyaggal rendelkeznek. (A legkisebb vidéki múzeumnak is igen nagy egyházi anyaga van.) Igen értékes forrásokkal rendelkeznek a különböző levéltárak, az országos levéltár (Riksarkivet), a nagyobb közigazgatási területek levéltárai (Landsarkiven), valamint a történelmi múlttal rendelkező régi dómkáptalanok, esetleg dómtemplomok levéltárai.

A mai svéd egyháztörténeti kutatás azonban nem elégszik meg ezzel a gazdag forrásokkal. Új gyűjtést és új módszereket tart szükségesnek a nagy szociális átalakulás, amely a svéd nép életéből fokozatosan eltüntetett az egységes keresztény kultúra átfogó hatását, szétrombolta a régi egyházi szokásokat és teljesen széjjelzörzta a régi összekapcsoló közösségeket. A 19. században megindult nagy átalakulási folyamat jelentőségének a felismerése indította meg a világi népéletkutatás hatalmas munkáját. Ez a kutatómunka a háborús évek elszigeteltségében csak még erősebben folyt. hatalmas anyagot gyűjtött össze és dolgozott fel. Különösen az irányban dolgozik, hogy a tizennyolcadik század paraszti életformát megismerje és annak értékeit lehetőleg átmentse az új évszázad számára is. Ez a munka természetesen igen kiterjedt és nagy tudományos apparátussal végzik szociális, kulturális, gaz-

dasági, zenei stb. vonalon, de nem vették számításba a vallási életet és annak hatását a többi életmegnyilvánulásra. „Ha azonban nem vagyunk figyelemmel népünknek korábban a keresztény hitbe való egészen komoly belevőkerezésére, akkor egészen ferde képet kapunk népünk régi gondolkodásmódjáról.“ (Plejel, Kyrkohistoriska Arkivet i Lund. 1916. 6. l.)

Ezt a hiányt akarja pótolni most az a munka, amit Pleijel professzor „**egyházi népélet kutatás**“-nak nevez. „Ez a kutatás, amint a neve is megmutatja, egészen egyszerűen a régi egyházi népi-életet akarja felkutatni.“ (U. o.)

Az új feladat felismerése után a legfontosabb tennivaló az anyaggyűjtés megindítása volt. Ezt a munkát ez esetben nem a gazdag könyvtári, muzeumi és levéltári anyagvizsgálásával kezdték meg, hanem kinn a gyülekezetekben az élő anyaggal. A munka végzői és különösen a munka vezetői igen gyakran hangsúlyozzák ennek az új módszernek a szükségességét. Az egyház igazi jelene ugyanis, amely azután történelemmé válik, nem az egyes vezető emberek életében, gyűlések és bizottságok tárgyalási anyagában és jegyzőkönyveiben és könyven látható szervezetben, hanem az egyház egészének kisebb és legkisebb részeiben, gyülekezetben, családi otthonokban és az egyes hívő lelkekben él, alakul és hat.

A meginduló gyűjtőmunka „élő anyagának“ azokat az itt még igen nagy százalékban élő 80 éven felüli öregeket tekinti, akik még benne éltek abban a **kollektív** svéd közösségi életben, amely a nagy ébredések hatására csaknem teljesen keresztényen jellegű volt. A 19. századbeli nagy tagosítás (1827 ellenére, amely napjainkra már egészen tragikus eredményekhez jutott el (pl. megmaradt templom és lelkészlak, de kilométerekre áttelepült a gyülekezet), még tovább élt a közösség creje egy ideig, és ezek a korosztályok részesei voltak ennek az életnek. Az egyháztörténeti kutatás tehát itt olyan „anyag-gal“ számolhat, amely még határozott emlékekkel rendelkezik a 20. század

eleji nagyvárosba özönléssel betetőző-
dött nagy bomlás előtti időkről.

A kutatás java-munkája azonban mégis csak az írásban begyűjtött anyagra támaszkodik. Minden nyáron és téli szünetben is, a lundi theologiai fakultás hallgatóinak nagy része u. n. „kérdőivekkel” utazik haza az ország valamelyik részébe. A nyomtatványon szereplő kérdésekre keresik a választ idős emberektől. Egy-egy gyülekezetben mind több embert kérdeznek ki és a kérdésekre kapott válaszokat a lehető legpontosabban jegyzik fel. Rajtuk kívül az ország lelkészeinek nagy része is résztvesz vagy résztvevő a munkában saját gyülekezeté területén. A kitöltött lapok azután — gyülekezetenként legalább 1-5 lap, — a lundi egyháztörténelmi levéltár nagy kartotekrendszerébe kerülnek, ahol a kutató pontos katalógus-szerint vizsgálhatja meg egy-egy gyülekezet vagy terület múlt századbeli egyházi életét. Ezek a kérdésekre megadott válaszok számunkra a leghűségesebb képét adják egy hosszú időszak kegyességi életének. Rendelékenként, egyszerűen teljességgel életrajzi adatoknál sokkal többet tudunk meg ezzel a módszerrel. Megtudjuk azt, hogy ez vagy az az ébredési, kegyességi mozgalom, melyik területen hódított, mi volt az igazi hatása, a megjelent egyházi énekeskönyvekből és az áhitatos irodalomból mi volt az, amit valóban használtak; melyik könyv volt a legolvasottabb, mely énekek voltak a legkedvesebbek stb? Gyakorlott kutató a feleletekből sokszor egészen kikülvathatatlannak látszó kérdésekre kapja meg a megoldást és tisztázni tud sokszor nagyon is téves történelmi feltevéseket.

Ismertetésül közlöm a harminc kérdés kérdőív néhány pántját:

1. Mely postillákat vagy más építő-jellegű könyveket olvastak? 2. Mely énekeket énekeltek karácsonykor vagy más ünnepi alkalomkor otthonukban? 3. Tartottak-e otthon esti vagy reggeli áhitatokat? Mi volt annak a rendje? Mit olvastak fel? Mit énekeltek? Volt-e

vele kapcsolatban valamilyen szokás pl. térdhajtás stb? 4. Milyen különös szokások voltak a temeléssel kapcsolatban? 5. Éttek-e lakomák előtt vagy után szoktak-e énekelni? 6. Az otthoni áhitatokon a bibliának melyik könyvét olvasták legszívesebben? 7. Olvasták-e különösen sokat a Jelenések könyvét és használták-e azt, mint történelmi útmutatót? 8. Olvasták-e az apokrifusokat? 9. Használták-e valamilyen hangszerrel az otthoni éneklésnél? 10. Kikérdezte-e a lelkész a kátét, amikor házassági kihirdetésre jöttek jelentkezni? 11. Megfigyelhető-e az egyházi év változásának hatása a népviseleten? 12. Hogyan telt el egy vasárnap otthon? 13. Mit gondoltak, amikor templomba mentek áldozat, tisztulás, szokás)? 14. Mik voltak a gyülekezet kedves énekei? 15. Minek nevezték a három harangozást? 16. Használták-e a „papharangozás” kifejezést? 17. Meglehet-e a harangozásból különbözni azt, hogy gyermek, asszony vagy férfi halt-e meg? 18. Ki harangozott? 19. Mondtak-e valami imádságot amikor a harangozást hallották? 20. Milyen gyakran mentek úrvacsorához? Szoktak-e böjtölni előtte? 21. Jelen volt-e a lelkész is az „olvasók” összejövetelén? 22. Mit olvastak? Mit énekeltek? 23. Hogyan hívták össze a résztvevőket?

A kérdések összeállítója természetesen már előbb is ismerle egy részét azoknak a szokásoknak, amelyekre a kérdések vonatkozhatnak, de mindig megvan a lehetősége annak, hogy a gyűjtő újabb szokásokkal fedezzen fel és kiegészítse a kérdőív pontjait. A lap kitöltésekor mindig pontosan feljegyzik a megkérdezett adatait sőt életkörülményeit és rövid élettörténetét is.

A lundi Egyháztörténelmi Levéltár Kyrkohistoriska Arkivet anyaga egyre inkább közeledik a teljesség felé. A legtöbb egyházkerületből minden egyes gyülekezetéről megvan már a szükséges „felvétel” s a begyűjtött anyag alapján az intézmény olvasótermében kerül sor az összefoglaló feldolgozásra.

Leskó Béla.